

Liga Éva
Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A XXXI. OTDK Állam- és Jogtudományi Szekciójának helyezett pályamunkája.

Vallási jelképek viselésével kapcsolatos döntések a strasbourgi gyakorlatban¹

*„És mondd a hívő nőknek, hogy süssék le a tekintetüket és ügyeljenek a szemérmükre és ne mutassák a díszüket, csupán azt, ami látható és kendőzzék el ruhakivágásukat.”
~ Korán, A fényről szóló fejezet²*

I. Bevezetés

2010 őszén Franciaországban, Európában először fogadtak el olyan törvényt, mely tiltja a teljes arcot elfedő öltözet nyilvános helyen történő viselését. A tilalom óriási médiavisszhangot váltott ki, amelyben a szabályozást ellenző és támogató vélemények egyaránt hangot kaptak. Az így kibontakozó vitát „burka-vitaként” emlegetik. Bár a törvény kifejezetten kerüli a „vallási öltözet” megnevezést, sokak véleménye szerint a tilalom különösen a muzulmán női öltözet,³ a nikáb⁴ és a burka⁵ ellen irányul. A törvény és az annak nyomán kibontakozó jogi, szociológiai, politikai és társadalmi vita egyértelművé tette, hogy összetettebb dologról van szó, mint egy öltözet betiltásáról.⁶ Franciaország példáját követve Hollandia is fontolóra vette hasonló törvény bevezetését, így lassan egyértelművé válik, hogy egy egész Európát megmozgató folyamat vette kezdetét.

Jelen dolgozat célja, hogy bemutassa a vallási jelképek viselésével kapcsolatban egyes európai államokban felmerült konfliktusokat, amelyek a burka-tilalomhoz hasonlóan megosztják a közvéleményt. A dolgozat első része e konfliktushelyzetek vizsgálatának elméleti keretét határozza meg. Áttekinti azokat az alkotmányos elveket és követelményeket, amelyek az állam viszonyulását hivatottak meghatározni az egyén meggyőződéséből fakadó cselekedeteihez. Kiindulópontként a vallásszabadsággal és a vallásgyakorláshoz való joggal, illetve ezen alapjog korlátozhatóságával foglalkozom. Majd a vallásszabadsággal összefüggésben a demokratikus államokra vonatkozó alkotmányos követelményeket tekintem

¹ Konzulens: Dr. Fazekas Flóra, egyetemi adjunktus

² A Korán ezen előírására alapozzák a nők kötelező elkendőzését.

³ A hagyományos muzulmán női öltözetekről lásd a Mellékleteket.

⁴ A muzulmán nők által viselt fátyol, mely az egész arcot elfedi, csak a szemek vannak szabadon.

⁵ Általában könnyű, kék vagy fehér szövetből készül, a szemnél hálós megoldással, hogy a nők lássanak, de őket ne láthassák.

⁶ Lásd ehhez Kovács Kriszta: A tudatlanság fátyla? <http://szuveren.hu/jog/a-tudatlansag-fatyla>

át: a semlegesség és a tolerancia elveit. Kitérek a multikulturalizmus ideológiájára is, amely sok tekintetben összefüggésbe hozható a semlegesség követelményével, habár nem tekinthető alkotmányos elvárásnak.

Az elméleti részt követően kerül sor a gyakorlatban megjelenő konfliktusok elemzésére. Négy olyan esetet mutatok be, amelyekből egyértelműen megmutatkozik, hogy a fentebb említett alkotmányos elvek nem minden esetben érvényesülnek ugyanolyan következménnyel. A vizsgált esetek közül háromban muzulmán női viseletről és korlátozásuk megengedhetőségéről lesz szó. A negyedik eset több szempontból is eltér az előbbiektől, ez ugyanis nem egyéni jelképhasználatot érint. Ebben az állam tevékenysége nyomán merült fel a vallásszabadság sérelme egy keresztény vallási jelkép használata miatt. A négy eset az Európa Tanács négy részes államában fordult elő, amelyek kötelezőnek ismerik el az Emberi Jogok Európai Egyezményét (a továbbiakban: EJEE), így a vonatkozó alkotmányos elvek is számon kérhetőek rajtuk. Az eseteket elsősorban az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJE) ítéletein keresztül rekonstruálom, áttekintve az ügyek részletes körülményeit és a meghozott döntés indokait. Így megállapíthatóvá válik, milyen irányba tart a részes államok szabályozása egyes vallási jelképek viselésével kapcsolatban, a sajátos tagállami körülmények milyen eltérésekre vezetnek, milyen indokok alapján tekinthető arányosnak a vallásszabadság korlátozása, és nem utolsósorban megfeleltethető-e ezek a korlátozások a demokratikus államokra vonatkozó alkotmányos követelményeknek.

II. Kiindulópont: a multikulturális Európa

Az európai társadalmak multikulturális társadalmak, amelyekben nemzeti és etnikai pluralizmus, sokféleség figyelhető meg. Ahhoz a felismeréshez, hogy egy társadalmon belül különféle kultúrák élnek egymás mellett, elméletileg háromféle módon lehet viszonyulni. Egyrészt a „monokulturalizmus” elvi alapjára helyezkedve, amely a kisebbségi (a bevándorlók képviselte) kultúrák minél teljesebb körű asszimilációját tekinti céljának; másrészt az „olvasztótégely” (*melting pot*) politikáját választva, amely az egyes kultúrák teljes összeolvadásával s ennek következtében egy teljesen új kultúra kikristályosodásával jár; harmadrészt a „multikulturalizmus” ideológiájának elfogadásával, elismerve minden közösség jogát saját kultúrájának megőrzésére és ápolására.⁷

A multikulturalizmus mint ideológia abból a tapasztalatból indul ki, hogy vannak etnikailag definiálható csoportok, amelyek fenn kívánják tartani sajátosságait, illetve különbözőségüket, és amelynek hívei azt gondolják, a sokféleség elismerése, sőt nagyrabecsülése nem összeegyeztethetetlen az ország politikai egységével, mi több, abba be tud épülni. Az állami politika szintjén a multikulturalizmus elismeréséből az a követelmény fakad, hogy a sokféleséget nemcsak megtűrni, hanem támogatni is kell. Ez a politikai cselekvés két irányát jelöli ki: a nemzeti intézmények és szervezeti szolgáltatások pluralista átalakítását, valamint olyan intézményi kereteket, amelyekben a kisebbségek úgy őrizhetik meg kulturális örökségüket, hogy közben nem veszítik el a társadalmi egyenlőség esélyét.⁸

Napjainkban a multikulturalizmus két típusa figyelhető meg: az egyik az úgynevezett „butik-multikulturalizmus”, a másik az „erős multikulturalizmus”. A butik-multikulturalizmus annyit jelent, hogy örömmel elfogadjuk az egyes nemzetek számunkra szép és kellemes kulturális szokásait, ételeit, fesztiváljait. A multikulturalizmus e fajtája megáll ott, ahol

---

⁷ Egedy Gergely: A multikulturalizmus dilemmái: Nagy Britannia példája. *Polgári Szemle*, 2006. 6. sz., http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=111&paging=1.

⁸ Feischmidt Margit: Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In: Uő (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris, Budapest, 1997, 9. o.

szembe találja magát bármiféle olyan jelenséggel, mely kicsit is túlmegy a számára elfogadható határon. A butik-multikulturalizmus jellemzője az érzelmi tárgyához való felszínes és látszólagos kapcsolat. A butik-multikulturalisták csodálják, élvezik más kultúrák hagyományait, szimpatizálnak velük vagy egyszerűen csak elismerik a létjogosultságukat, ám a másik kultúra elfogadásában mindig megállnak azon a ponton, ahol azok valamely központi értéke olyan konkrét következménnyel jár, amely sérti a kulturált viselkedés kánonjait, legyenek ezek nyíltan vállaltak vagy hallgatólagosan előfeltételezettek. A butik-multikulturalista szívesen néz indián vallási szertartásokat és ezeket szabadon gyakorolhatónak tartja, ám visszariad, amikor azt látja, hogy ezek során állatokat áldoznak fel vagy tiltott kábítószerket használnak. Tiszteli a más vallásúak dogmáit, de elítéli a vallási indíttatású poligám gyakorlatot. A butik-multikulturalista nem veszi komolyan és nem is képes komolyan venni annak a kultúrának a legbelső értékeit, amelyeket tolerál. Az erős multikulturalizmus ezzel szemben elsősorban a különbséget értékeli, önmagában és önmagáért. Igyekszik minden kultúra és e kultúrák igazi lényege iránt mély tiszteletet tanúsítani, mert elfogadja: minden kulturális közösségnek megvan a joga arra, hogy megformálja saját identitását és kibontakoztassa saját elképzeléseit arról, mi racionális és mi emberi.⁹

A multikulturális társadalomban gyakran felmerül a kérdés, hogy az ide érkező más gondolkodású, kultúrájú embereknek mekkora szabad mozgásteret kell engednünk, tőlük milyen magatartást várhatunk, illetve követelhetünk meg. Elfogadható-e az egyik leggyakrabban hangoztatott álláspont, miszerint „ha idejöttek, vegyék át szokásainkat és hagyjanak fel sajátjaikkal, melyek számunkra sértőek”? Ebből a felfogásból gyakran alakulnak ki konfliktusok a többségitől eltérő vallású közösségek és a többségi társadalom között. Ez az álláspont azonban az állami cselekvés szintjén nem áll összhangban az európai standardokkal. A multikulturális államok igyekeznek a vallás tekintetében a teljes szabadságot biztosítani. A vallásszabadsággal kapcsolatban ennek érdekében két alkotmányos követelmény alkalmazása szükséges: a semlegesség és a tolerancia elveinek érvényesítése.

III. A vallásgyakorlás szabadsága

A dolgozat vallási jelképekkel kapcsolatos konfliktusokat vizsgál. A jelképek, ruhadarabok vallási előírás, meggyőződés alapján történő viselése a vallás gyakorlásának tekinthető. A szabad vallásgyakorláshoz való jog minden embert megillető alapvető jog.

A vallás jogilag nem meghatározott és talán nem is meghatározható. A vallás fogalmát funkciójában kell megragadni, nem pedig tartalmában.¹⁰ Ahogy Hans Engelhardt fogalmaz: A vallás az embernek a saját élete értelméről vallott felfogása. A XXI. században arról már nincs szó, hogy a vallásszabadságot, mint alapvető emberi jogot vagy az egyházakat, mint intézményeket nem ismerik el, hanem sokkal inkább az egyének szabad vallásgyakorlásának keretei válnak kérdésessé.¹¹ Napjainkban a lelkiismereti meggyőződés, a vallás szabadsága önmagában ritkán vezet konfliktushoz – a konfliktusok forrása sokkal inkább a meggyőződés külső kifejeződése, a hit gyakorlata, a személyes meggyőződés nyilvánossá tétele.

---

⁹ Fish, Stanley: Butik-multikulturalizmus, avagy miért képtelenek a liberálisok a gyűlölet beszédéről gondolkodni. *Lettre*, 1998. tél. <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00015/fish.htm>.

¹⁰ Blutman László: A vallásszabadság az Egyesült Államok alkotmányjogában: mi a vallás? *Jogtudományi Közlöny*, 1992. 2. sz. 72-78. o.

¹¹ Engelhardt, Hans: Vallásszabadság – Egyház az államban és a társadalomban. *Jogtudományi Közlöny*, 1990. 7-8. sz. 310-316. o.

III.1. A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága

A gondolat, mint belső meggyőződés alkotmányjogilag csak akkor válik relevánssá, ha a belsőleg megfogalmazott gondolat kifejezésre kerül. A jog csak akkor képes a gondolatra hatást gyakorolni, ha az megnyilvánul. A gondolatszabadság sajátos vetületeként jelenik meg a lelkiismereti és vallásszabadság. A lelkiismereti szabadság a vallásszabadságnál szélesebb kategória. Ez alapján választható vallásos világnézet mellett ateista vagy vallási szempontból közömbös világnézet is, tehát kiterjed a vallási, erkölcsi vagy bármely egyéb természetű meggyőződésre. A vallásszabadság a lelkiismeret szabadságának tárgy szerint nevesített változata. A vallásszabadság esetén a gondolat (a vallás) megnyilvánulása a vallás gyakorlását jelenti.

A lelkiismeret és a vallás szabadsága az embert születésénél fogva – bármely megkülönböztetés nélkül – megillető, alapvető emberi jog, alanya tehát minden egyén. Tartalmát és funkcióját tekintve a személyes szabadságjogok csoportjába sorolható, gyakorlási módja szerint egyéni és kollektív jogként is meghatározható, míg kialakulása szerint első generációs alapjognak minősül, amely alkotmányos keretek között korlátozható.¹² A vallásszabadsággal összefüggő alapvető alkotmányos követelmény, hogy az állam nem ítélezhet a vallásos hit vagy a lelkiismereti meggyőződés igazságtartalmáról. Ezt az emberi méltóságból való jog is megköveteli, ugyanis az emberi személyiség hozzáférhetetlen a jog számára. Ezért az állam csak elvont keretszabályokat hozhat, amelyek a semleges jogrendbe illeszkednek.¹³ Az állam által alkotott törvényeknek azonban igazolásuk tekintetében kell semlegesnek lenniük, következményeikben már nem. A semlegesség elvét és követelményeit a későbbiekben részletesen is kifejtem.

A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát az Emberi Jogok Európai Egyezménye 9. cikke ismeri el. E cikk 2. bekezdése értelmében a vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak olyan, törvényben meghatározott korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.

III.2. A vallásszabadság tartalma

A vallásszabadság felőleli egyrészt a lelkiismereti szabadságot, amely a meggyőződés szabad megválasztásához, megvallásához és a megvallás mellőzéséhez való jogot jelenti, másrészt a vallásgyakorlás szabadságát, tehát hagyományosan a kultuszszabadságot, harmadrészt pedig a vallási gyülekezési és egyesülési szabadságot.¹⁴ A dolgozat témája szempontjából a három elem közül a vallásgyakorlás joga, a kultuszszabadság a legfontosabb. A vallásgyakorlás szabadsága a vallás kultikus cselekményekkel való kinyilvánításán és tanításán túlra is kiterjed.¹⁵ Jelenti továbbá a negatív vallásszabadságot, amely tágabb értelemben a meggyőződés, míg szűkebb értelemben kizárólag a vallás kinyilvánítása mellőzéséhez való jogot jelenti. A vallás és a meggyőződés gyakorolható egyénileg vagy másokkal együttesen,

---

¹² Drinóczi Tímea (szerk.): *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006. 365-385. o.

¹³ Sólyom László: Az állam és az egyház elválasztása az Alkotmánybíróság alapjogi koncepciójában. In: Forrai Tamás (szerk.): *Az állam és egyház elválasztása*. Faludi Ferenc Akadémia – Távlatok, Budapest, 1995. 107-108. o.

¹⁴ Az EEJE 9. cikke értelmében ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.

¹⁵ Halmi-Tóth, i. m., 545-546. o.

nyilvánosan vagy magánkörben is.¹⁶ A lelkiismereti és vallási egyesülési szabadság alapján a hívők a meggyőződésük, vagy a vallásuk gyakorlására különféle szervezeteket hozhatnak létre és szabadon gyülekezhetnek.¹⁷

A hit szabadsága azt fejezi ki, hogy bárki lelkiismereti meggyőződése szerint élhet. A magyar Alkotmánybíróság megfogalmazásában: „Az állam senkit nem kényszeríthet olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, amely összeegyeztethetetlen a személyiséget meghatározó valamely lényeges meggyőződésével. Az államnak nem csak az a kötelessége, hogy ilyen kényszerítől tartózkodjék, hanem az is, hogy lehetővé tegye az alternatív magatartást.”¹⁸ Mindebből nem adódik a jog korlátozhatatlan, abszolút volta. Különbséget kell tenni ugyanis a meggyőződés megválasztása és az abból fakadó cselekvés között. A meggyőződés nem korlátozható, a cselekvés viszont igen.¹⁹

III.3. A multikulturalizmus és a vallás kapcsolata

A multikulturalizmus ideológiája számára a vallási jelenségek két ok miatt is figyelmet érdemelnek. Egyrészt a vallás a mindenkori kultúrák szerves része, tehát ha a multikulturalizmust különböző kultúrák találkozásaként, érintkezéseként és együttéléseként definiáljuk, akkor nem tárgyalható a vallás nélkül. Másrészt a vallások olyan, viszonylag önálló entitásnak tekinthetők, amelyeknek sajátosságai és tendenciái hatással vannak a társadalomra és annak kultúrájára.²⁰ A világ egyes kultúrái közötti különbségeket a vallási meggyőződésre vezetik vissza. Az emberi történelem kultúrák és vallások sokféleségét és gyakori találkozását hozza létre. A vallás döntő a kultúra működtetésében és jellegének meghatározásában. Vallás és társadalom, vallás és kultúra mint elválaszthatatlan fogalom ma is, sőt a jövőben is elválaszthatatlanul összefonódik.²¹

Huntington a civilizációs konfliktusokkal foglalkozó tanulmányában²² hat okot sorol fel, melyek alapján valószínű az eltérő kultúrák közötti vallási indíttatású konfliktus kialakulása. Először is a civilizációk, a vallások és a közöttük kibontakozó konfliktusok is hosszú történelmi folyamat eredményeként jöttek létre, így rendkívül összetettek és feloldásuk sem egyszerű. Másodsorú eltérő civilizációkhoz tartozó egyének gyakran kerülnek kapcsolatba egymással, ezáltal még szembetűnőbbek a fennálló különbségek és minden egyén még jobban ragaszkodik saját civilizációs hovatartozásához. Harmadszor a gazdasági integráció miatt kialakult úrt a vallás tölti ki. Negyedszer a növekvő identitástudatot említi, mely erősíti a vallásos tendenciákat. Ötödször felhívja a figyelmet arra, hogy a kulturális sajátosságok nehezebben változtathatók meg és mélyebb konfliktust eredményezhetnek, mint a gazdasági vagy politikai különbségek. Végül a gazdaság regionalizálódását említi: Nyugaton az együttműködés alapja a kereszténység, és az arab országok között is megfigyelhető az azonos vallási meggyőződés.

A multikulturalizmusról folytatott vitákban előbb vagy utóbb felmerül a kérdés: valóban a csoportok, népek, etnikumok között ténylegesen meglévő eltérések vezetnek konfliktushoz, vagy a politika generálja azokat? Előfordulhat, hogy bel- vagy külpolitikai érdekek fordítanak egymás ellen egyes társadalmi csoportokat? Nem csak egy adott pártpolitika és a szavazatok maximalizálásának érdeke, hanem egy rosszul megválasztott politikai irányvonal is könnyen

¹⁶ Drinóczi, i. m., 373. o.

¹⁷ Drinóczi, i. m., 374. o.

¹⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 313.

¹⁹ Halmai-Tóth, i. m., 542. o.

²⁰ Kiss Gabriella: A multikulturalizmus vallási dimenziója. *Valóság*, 1999. 12. sz. 38. o.

²¹ Kiss, i. m., 38. o.

²² Huntington, P. S.: Civilizációk háborúja? *Külpolitika*, 1995. 3-4. sz. 185-187. o.

vezethet ahhoz, hogy a társadalom számszerű többségben lévő csoportjában rasszista indulatok alakulnak ki egy kisebbségi csoport iránt.

A modern liberális alkotmányok három elvet érvényesítenek a vallási sokszínűség védelmében: a semlegesség, a tolerancia és a multikulturalizmus elveit.²³ Ahogy már a dolgozat elején jeleztem, a három elv közül csak az előbbi kettő tekintetében beszélhetünk alkotmányos elvárásról. A multikulturalizmus ideológiájának érvényesítését nem lehet számon kérni az állam cselekvésén. Az ideológia és egy multikulturális társadalom működése komplex folyamat, mely többek között alkotmányos elvek, így a semlegesség és a tolerancia tiszteletben tartásán és megfelelő alkalmazásán keresztül valósulhat meg. Ezen elvek bizonyos fokú önkorlátozást igényelnek mind az államtól, mind az egyéntől, de ez az önkorlátozás más és más jellegű. A következő fejezetekben ezek tartalmát és kereteit vizsgálom.

IV. Az állam semlegesség

IV.1. Kis János felfogása

Az állam semlegességének elvét Kis János sokat idézet műve alapján igyekszem bemutatni.²⁴ Ebben Kis János egy olyan „normatív etika elméletet” fogalmaz meg, amely választ adhat a klasszikus morálfilozófiai és egyben hétköznapi vitatémákban. Szente Zoltán megfogalmazása szerint a Kis János által tárgyalt probléma nagyjából a következő: hogyan kell viszonyulnia a modern államnak polgárai eltérő hiteihez, meggyőződéséhez és erkölcsi életfelfogásaihoz? Milyen magatartást kell tanúsítania az állampolgárok egymást kizáró világnézeti vagy morális alapú meggyőződéseivel kapcsolatban? A könyv sugallja a megoldás módját. Az államnak bizonyos kérdésekben semlegesnek kell lennie.²⁵

Kis szerint a legabsztraktabb elv, melyet a liberális államnak tiszteletben kell tartania, az emberek morális egyenlősége.²⁶ Ezt az elvet adottnak veszi. Mi következik az egyenlő méltóság elvéből? Az, hogy az emberek egyenlő tagjai kell, legyenek annak a politikai közösségnek, amelyhez tartoznak. Egyenlő méltóságuk tisztelete az állam számára feltétlen követelmény, amelynek az állam csak akkor felelhet meg, ha polgárait egyenlő személyekként kezeli. Ezért az állam általában nem foglalhat állást a polgárok közötti vitás kérdésekben, illetve nem minősítheti helytelennek cselekedeteiket. Ez alól csak az jelenthet kivételt, ha a vitatott nézetek egyike nyilvánvalóan hamis. Ez jelenti az állam semlegességének elvét.²⁷

A semlegesség – mint azt Kis János írja – relációs ismérv, azaz egy állítás nem önmagában, hanem meghatározott nézetek vonatkozásában semleges. Azok tehát, akik a semlegesség elvét védik, nem általában érvelnek e követelmény mellett, hanem csak egy meghatározott, viszonylag szűk kontextusban. Nem lehetséges, de nem is kívánatos az, hogy az állam minden viszonylatban semleges legyen. Ebből az is következik, hogy a semlegesség nem jelent értékmentességet vagy értéksemlegességet. Erkölcsi érvek szólnak amellett, hogy bizonyos érveket az állam ne vegyen figyelembe. Ha ez így van, akkor viszont pontosításra szorul, hogy mely kérdésekben kell az államnak semlegesnek lennie, s melyekben nem.²⁸

---

²³ Halmai Gábor: Semlegesség, tolerancia és multikulturalizmus. *Beszélő*, 2007. 7-8. sz. 145-146. o.

²⁴ Kis János: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz, 1997.

²⁵ Szente Zoltán: Semleges-e a semlegesség elve? *Buksz*, 1998. 2. sz. 132. o.

²⁶ „A legabsztraktabb elv, melyet a liberális államnak tiszteletben kell tartania, a fennhatósága alá tartozó egyének morális egyenlőségének elve: valamennyiüknek kijár, hogy az állam mindenki mással egyenlő morális személyként bánjon vele.” Kis, i. m., 86. o.

²⁷ Szente, i. m., 132. o.

²⁸ Kis, i. m., 81-82. o.

Az állam polgárai politikai közösséget alkotnak, ahol az államnak el kell ismernie, hogy minden polgára a közösség egyenlő tagja és autonóm személy, aki képes racionális döntések meghozatalára. Ez nem elvárás az állam részéről, hanem előfeltétel, a jogállam „emberképe”. Ebben a közösségben a polgárok szabadon vállalhatják nézeteiket és próbálhatják meggyőzni társaikat igaznak vallott nézetük elfogadásáról.²⁹ Ha egyszerre több világnézet verseng az emberek lojalitásáért, és nem állnak rendelkezésre érvek, melyek a vitát végérvényes erővel eldöntenék, akkor világnézeti pluralizmusról beszélünk. Ha pedig ugyanaz a világnézet egyszerre helyesel több értéket, de azok rangsorát nem képes eldönteni, értékpluralizmusról. Mindkét pluralizmus-típus megköveteli az állam semlegességét, de más és más módon. Az értékpluralizmus akkor kíván semlegességet, amikor az értékek rangsora meghatározatlan és nincs alap az egyik érték előnyben részesítésére a másikkal szemben. A világnézeti pluralizmus erősebb semlegességet kíván az államtól. Ebben az esetben lenne ésszerű indoka állást foglalni, mégis tartózkodnia kell annak megtételétől.³⁰

Kis János megjelöli azokat az indokokat, melyek szerinte alátámasztják a semlegesség eszményét. Az állam minden polgára fölött autoritásra tart igényt, ezért olyan indokokat kell szolgáltatnia, melyek valamennyi állampolgár számára hozzáférhetőek. Az ilyen indokokat nevezhetjük nyilvánosan hozzáférhető vagy egyszerűen nyilvános indokoknak. Egymás érveit megfontoló emberek között is maradhat nézeteltérés, amikor egyik fél sem tud saját álláspontja mellett kényszerítő erejű érveket felvonultatni, és így egyik félnek sincsenek kényszerítő erejű indokai saját álláspontja felülvizsgálatára. Az állam nem támogathatja az egyiket, nem üldözheti a másikat azon az alapon, hogy az előbbi jobb, mint az utóbbi. Főként igaz ez az olyan kérdésekben, amikor a két eltérő nézetet vallóknak nincs olyan erejű érve, mely egyértelműen kizárja a másik álláspont igaz voltát. A vallási, hitbeli meggyőződések ebbe a körbe tartoznak. Senki sem tudja, hogy Isten, Allah, a görög vagy egyiptomi istenek valóban léteztek, de ennek az ellenkezőjét sem. Egyik tábornak sincs minden kétséget kizáró indoka a másik meggyőzésére.³¹

IV.2. Semlegesség John Rawls értelmezésében

John Rawls felfogása szerint a semlegesség azt a követelményt fejezi ki, hogy az állam nem foglalhat állást polgárainak a jó életre vonatkozó versengő felfogásai között, s nem részesítheti előnyben e felfogások egyikét sem azon az alapon, hogy az lényegénél fogva értékesebb, vagy magasabb rendű más felfogásoknál.³²

Rawls szerint érdemes az erkölcsi kérdéseket két részre osztanunk. Minden embernek van valamilyen elképzelése arról, hogy mi ad értelmet az életének, mit tekint értékes életnek. Az erre vonatkozó felfogásokat nevezi a jó életre vonatkozó felfogásoknak. Az erkölcs egy másik területe azzal foglalkozik, hogy másokkal szemben milyen magatartást kell tanúsítani. A másokkal szemben tanúsított magatartásra vonatkozó elvek körébe tartoznak az igazságosság követelményei. A rawlsi értelemben vett eszmény nem kíván semleges lenni sem az igazságosság versengő felfogásai tekintetében, sem a jó élet olyan felfogásaival szemben, melyek sértik az igazságosság elveit. A rawlsi elmélet nem állítja tehát, hogy semleges lenne például a jó élet olyan felfogásaival szemben, melyek rituális emberáldozatot követelnek. A rawlsi megközelítés tehát csupán a jó életnek az igazságosság elveit tiszteletben tartó felfogásaival szemben kíván semleges lenni.³³

---

²⁹ Pogonyi Szabolcs: Multikulturalizmus, emberi jogok, integráció. *Fundamentum*, 2011. 1. sz. 7. o.

³⁰ Kis, i. m. 85-86. o.

³¹ Szente, i. m. 132-133. o.

³² Györfi Tamás: Az állam semlegességének elve az alkotmányjogban. *Jogelméleti Szemle*, 2003. 3. sz., <http://jesz.ajk.elte.hu/gyorfi15.html>.

³³ Györfi, i. m.

Az állam cselekedetein elvileg számon kérhető egyrészt, hogy az igazolásukat, másrészt hogy következményeiket tekintve legyenek semlegesek. A semlegesség nem követeli meg, hogy az állam intézkedései a jó élet valamennyi felfogása számára ugyanolyan következménnyel járjanak. Ez a követelmény nemcsak teljesíthetetlen, de nem is kívánatos. Egy egyszerű példával élve: ha az állam bizonyos egyházi intézményeket azért támogat, mert a vallásos életformát magasabb rendűnek tartja az ateistánál, akkor megsérti a semlegesség követelményét. Vegyünk egy másik példát. A legtöbb vallás mélyen elkötelezett az emberi élet tisztelete iránt. A vallásszociológia ismer azonban olyan vallásokat is, melyek megengedték vagy megkövetelték az emberáldozatot. Az állam, amikor büntetni rendeli az emberölést, a törvény következményeivel azoknak a vallásoknak „kedvez”, amelyek tisztelik az emberi életet. Az emberölés tilalma tehát – következményeit tekintve – nem semleges a jó élet mindkét felfogásával szemben. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a törvénynek lehetséges olyan igazolása, mely nem arra épül, hogy az egyik vallás hittételei igazak, a másik hittételei hamisak. Az emberölés tilalmát kimondó szabálynak nem képezik szükségszerű premisszáit mondjuk a katolikus vallás hittételei, tehát a törvény semleges érvekkel is megalapozható.³⁴

V. A tolerancia elmélete

A liberalizmus két elvet állít fel a vallási, világnézeti, életmódbeli sokféleség kezelésére. Az egyik a semlegesség, a másik a tolerancia elve. Mindkettőből következik bizonyos mértékű önkorlátozás, de más és más természetű. A semlegesség elve azt kívánja a címzettjétől, hogy a világnézeti vitákban ne foglaljon állást. A tolerancia elve megengedi az állásfoglalást, csupán annyit ír elő, hogy a hamisnak és helytelennek tartás nem indokolhat tiltást, beavatkozást, üldözést. Semlegesség csakis az államtól várható el; az egyéntől nincs alapunk megkövetelni, hogy döntései során tegye zárójelbe meggyőződéseit. A tolerancia viszont mind az államtól, mind a polgáraitól elvárható lehet. Így például a szólásszabadság semlegességi alapú jog a vallási tanok vonatkozásában: az állam nem foglalhat állást abban a kérdésben, hogy a vallással kapcsolatos tételek közül melyik igaz és melyik hamis. Ellenben a rasszista nézetek vonatkozásában a szólásszabadság tolerancia alapú jog: ezek terjesztése sem tiltható, de velük szemben az államnak egyértelműen állást kell foglalnia, világossá téve elkötelezettségét az emberek közötti egyenlőség mellett.

Az államtól, illetve polgáraitól elvárható tolerancia tartománya más és más. Ahol az állam semlegességre kötelezett, például a vallás kérdéseiben, ott az egyénnek toleranciát kell gyakorolnia. Ahol viszont az államnak toleranciát kell tanúsítania, mint a rasszista beszéd esetében, ott az egyén akkor viselkedik jó polgárként, ha nem marad toleráns. Így tehát az államtól megkövetelt önkorlátozás sok esetben szigorúbb, mint ami a polgároktól várható el.³⁵

V.1. A tolerancia és az intolerancia válfajai

A tolerancia feltételezi az intoleranciát; az intolerancia ténye teszi szükségessé. Kis János megkülönbözteti az elutasítandó intolerancia megjelenési formáit: az előítéleten alapuló intoleranciát, az ízlés különbségein nyugvó intoleranciát és a hit, világnézet, életfelfogás intoleránsan kezelt vitáit. Ezekhez a tolerancia eltérő követelményei kapcsolódnak.³⁶

Előítéletről akkor beszélünk, ha egy embert vagy embercsoportot olyan tulajdonságokkal ruháznak fel, melyek valójában nem jellemzik, s ha tévhiedelmek úgy

---

³⁴ Györfi, i. m.

³⁵ Kis, i. m., 22. o.

³⁶ Kis, i. m., 25-29. o.

szerveződnek össze és úgy alakítják a tapasztalatot, hogy kizárják a vitatásukra alkalmas tényekkel való szembesítést.³⁷ Az ízlésbeli különbségekből fakadóan mások küllemében, szokásaiban, kultúrájában sok mindent találunk kellemetlennek, taszítónak. Nem kedveljük öltözködési módjukat, zenéjük fáraszt, lármásságuk idegesít. Úgy látszik, nem vagyunk képesek mindent egyszerre szeretni, amit más emberek szeretnek. Megengedhetetlen azonban pusztán azért üldözni a másságot, mert vannak, akiknek az ízlését sérti. Az előítélet, úgy ahogy van, elutasítandó; nincs benne semmi, ami védhető volna. Két nagyon különböző kultúra egyenértékű lehet, legalábbis abban az értelemben, hogy mindkettő alkalmassá tehető egyformán gazdag életformák hordozására. Az egyenértékűség azonban nem jelent mindjárt összeférhetőséget. Az elutasítás alaptalan, mivel egyikünk kultúrája sem képvisel kitüntetett nézőpontot: a másik kultúra felől nézve a mienk a másik. De a *mi* kötődésünk a *mi* kultúránkhoz ettől még nem válik elvetendővé, míg az előítéletekhez való ragaszkodás maradéktalanul elutasítandó.

Az ízlés körébe tartozó intoleranciát le kell küzdeni, azaz érvényesíteni kell vele szemben a tolerancia erényét.³⁸ Ezt nevezi Kis gyenge toleranciának, mivel könnyű megmondani, miért is kell úrrá lennünk felette. Azért kell a másik kultúra, a másik életmód gyakorlatait eltűnünk, mert semmi alapja a követeléseknek, hogy mindenki más a mi konvencióink szerint rendezze be életét. Tiltakozásunk pusztán tény; beidegződéseink, szokásaink, vonzódásaink ténye rejlik mögötte, nem erkölcsi indok.³⁹

Létezik azonban az intoleranciával kezelt különbségeknek egy harmadik köre is, melyet joggal vonunk erkölcsi megítélés alá. Ide tartoznak a hit, világnézet, életfelfogás vitái. Ez az a fajta intolerancia, melynek elvi alapja van, s mely ennél fogva szükségessé teszi azt, amit Kis erős toleranciának nevez.⁴⁰ Az erős tolerancia mellett több érv felsorakoztatható. Egyrészt a „politikai béke argumentuma”, mely szerint az emberek csak akkor élhetnek békében egymással, ha a hitbéli ellentéteket félreteszik, s minden vallást hagynak a saját híveinek körében virágozni. Másrészt a „hitre kényszerítés lehetetlenségének argumentuma”, mely azon a megállapításon nyugszik, hogy a hitet nem lehet kikényszeríteni. Erőszakkal csak a hit színlelésére szoríthatjuk rá az embereket; az őszinte hitnek belső eredetű megtérésen, a vallás szabad befogadásán kell alapulnia.⁴¹

V.2. A tolerancia határa, a multikulturalizmus korlátja

Nem vitatható, hogy az Európába bevándorló muszlim és más, a többségitől eltérő vallású és kultúrájú közösségek beilleszkedése számtalan akadályba ütközik. A muzulmánoknál bevett szokások gyakran ellenérzést, felháborodást váltanak ki az európai társadalomban. Az állam a semlegesség értelmében nem nyilváníthatja ki, mit tart elfogadhatónak és mit nem. Az állampolgárokra azonban ez az elvárás nem vonatkozik, nekik joguk van értékítéletet kifejezni egyes hagyományokkal szemben. Tehát az értékítélettől való tartózkodás csak az állam részéről követelmény. Az állam is tehet állásfoglalást, bevezethet törvényi tilalmat, de csak abban az esetben, ha a semlegesség alapján is egyértelmű, hogy korlátozásra van szükség.

Mikor szükséges ilyen korlátozás? A vita arról szól, hova helyezzük a tolerancia határait, vagy másképpen: hol ér véget a tolerancia? A tolerancia határait a szabadság, az egyenlőség és az emberi méltóság jelöli ki. Tehát ezen értékek tagadásánál kell véget érnie a toleranciának. Vita kérdése azonban, hol kell húzódnuk ezeknek a határoknak.

---

³⁷ Kis, i. m., 25. o.

³⁸ Kis, i. m., 26-29. o.

³⁹ Kis, i. m., 29. o.

⁴⁰ Kis, i. m., 29. o.

⁴¹ Kis, i. m., 35-36. o.

VI. Konfliktusok a gyakorlatban

A következőkben különböző európai államok gyakorlatában jelentkező konfliktushelyzeteket vizsgállok a vallási jelképek viselésével kapcsolatban. Ezeket az Emberi Jogok Európai Bírósága esetjogából válogatom, a hangsúlyt azonban nem a bírósági gyakorlatra helyezem. Azt igyekszem megvilágítani, hogy a vizsgált állami gyakorlatok mennyiben feleltethetők meg az előző részben bemutatott alkotmányos követelményeknek.

VI.1. Vallási jelképekkel kapcsolatos konfliktusok az EJEB gyakorlatából⁴²

Az EJEB elé kerülő ügyek többsége a vallási meggyőződésből viselt öltözék tilalmát érinti, ugyanakkor egyéb vallási jelképek (pl. kereszt) viselése is okozhat konfliktust. A Bíróság értelmezése szerint nem minden vallási meggyőződésből fakadó cselekedet élvezi az Egyezmény 9. cikkében elismert vallásszabadságból fakadó védelmet, így általában a vallási öltözet viselése sem.

Nem minősül egyezményesértőnek például, ha egy felsőoktatási intézmény megtiltja az órák látogatását, illetve nem állít ki bizonyítványt olyan hallgatójának, aki fejét eltakaró öltözetben készít magáról igazolványképet. Mindkét esetre találunk törökországi példákat. A Yanasik ügyben⁴³ a kérelmezőt elbocsátották a katonai akadémiáról, ugyanis tanórák látogatása helyett muszlim fundamentalista mozgalmakon vett részt, és számos más helyzetben megszegte az intézet szabályait vallási elfoglaltságra és hitelvekre hivatkozva. A Karaduman ügyben⁴⁴ nem állították ki a kérelmező bizonyítványát, ugyanis igazolványképén fejkendőt viselt. Leyla Şahin ügyében⁴⁵ (amelyről a későbbiekben részletesen lesz szó) az EJEB egyik kamarája, majd a Nagykamara is megállapította, hogy nem minősül a vallásszabadság aránytalan korlátozásának, ha egy fejkendőt viselő egyetemi hallgatót nem engednek órát látogatni és vizsgát tenni. Hasonló ítélet született Kervanci asszony ügyében⁴⁶ is, aki szintén azt sérelmezte, hogy lányát kizárták az iskolából, mert nem vált meg fejkendőjétől. A döntések indoka többek között az volt, hogy nem számít vallási szertartásnak sem a fundamentalista mozgalmakon való részvétel, sem a fejkendő viselése.

Hasonló konfliktusok Franciaországban is felmerültek. A Dogru ügyben⁴⁷ (amelyről alább részletesen lesz szó) egy diáklányt fegyelmi úton kicsaptak iskolájából, mert megtagadta fejkendőjének levételét a sportfoglalkozásokon, pedig azt az iskola házirendje egészségügyi és biztonsági okokból kötelezően előírta. Az EJEB az intézkedést arányosnak ítélte. Néhány éve a francia törvényhozás a feltűnő vallási jelképek viselésének tilalmát a testnevelés órákon kívül a teljes iskolai oktatásra kiterjesztette, amit a Bíróság szintén nem talált aránytalan korlátozásnak a szekularizáció védelmében, például az Aktas ügyben.⁴⁸ (Tuba Aktast öt másik tanuló társával együtt kicsapták iskolájából, mert feltűnő vallási jelképeket viseltek: a lányok fejkendőt, a fiúk turbánt.)

---

⁴² Részben a következő alapján: Grád András – Weller Mónika: *A strasbourgi emberi jogi bírósághoz kézikönyve*. HVG-ORAC, Budapest, 2011. 536-538. o.

⁴³ Yanasik v. Törökország, ECHR 06/01/1993.

⁴⁴ Karaduman v. Törökország, ECHR 03/05/1993.

⁴⁵ Leyla Şahin v. Törökország, ECHR 10/11/2005.

⁴⁶ Kervanci v. Törökország, ECHR 04/12/2008.

⁴⁷ Dogru v. Franciaország, ECHR 04/12/2008.

⁴⁸ Aktas v. Franciaország, ECHR 30/06/2009. Lásd még: Bayrak v. Franciaország, ECHR 30/06/2009., Gamaledyn v. Franciaország, ECHR 30/06/2009., Ghazal v. Franciaország, ECHR 30/06/2009., Singh J. v. Franciaország, ECHR 30/06/2009., Singh R. v. Franciaország, ECHR 30/06/2009.

Az EJEK elé nem csak a tanulók jelképviselési jogának korlátozásával kapcsolatos ügyek kerültek, hanem olyanok is, amelyek a tanárok ezen jogát érintették. Az EJEK általában ezeket a korlátozásokat is elfogadhatónak találta. A Kurtulmuş kontra Törökország⁴⁹ ügyben a kérelmezőt, az isztambuli egyetem közgazdaságtudományi karának professzorát az egyetem többszöri figyelmeztetés után elbocsátotta, mert a tanítás alatt nem volt hajlandó megválni fejkendőjétől. Az egyetem érvelése szerint ezzel megsértette a közalkalmazottakra vonatkozó kötelező öltözködési előírásokat. Az alább részletesen tárgyalt Dahlab kontra Svájc⁵⁰ ügyben hasonló körülmények között megvalósuló tagállami korlátozást szintén arányosnak ítélte a Bíróság. Ugyanakkor a vallási öltözet viselésének aránytalan korlátozását állapította meg az Ahmet Arslan és mások kontra Törökország ügyben,⁵¹ mert a kérelmezők nem a közhatalom képviselőiként, nem közintézményben jelentek meg vallási öltözékben, hanem közterületen, egyszerű állampolgárokként, ahol jobban kell érvényesülnie az állam semlegességének, továbbá a kérelmezők nem gyakoroltak vallási nyomást másokra sem viseletükkel, sem hittérítéssel.

A fejkendőviselés problémája más összefüggésben is felmerült az EJEK előtt. A kérelmezők több esetben sérelmezték, hogy reptéri vagy konzulátusi biztonsági kapun való áthaladáshoz és vezetői engedélyhez készülő fényképhez le kellett venniük a vallásuk előírásai szerint viselt kendőt vagy turbánt. Az El Morsil ügyben⁵² a kérelmező marokkói származású nőtől megtagadták a Franciaországba való beutazási vízumot, mivel nem volt hajlandó a reptéri ellenőrzéskor a fejkendőjét eltávolítani. A Bíróság szerint a konzulátus helyesen járt el, amikor a fejkendő eltávolítására szólította fel az asszonyt, mert az intézkedés közbiztonsági érdekeket szolgált és a fejkendő levétele csak rövid ideig tartott volna.

2007-ben Franciaországban szikh motoros fiatal férfiak fordultak bírósághoz, miután turbánviselésük miatt kizárták őket iskolájukból, valamint a vezetői engedélyhez szükséges fényképen sem szerepelhettek turbánban. Ezzel Írországban az állami rendőrségnél megtiltották a rendőregyenruha részeként viselt turbánt. Néhány tagállamban ugyanakkor ez a kérdés nem vált ki vitát. Az Egyesült Királyságban a rendőrségnél és a különféle fegyveres erőknél az egyenruha részeként engedélyezett a turbánviselés. Svédországban a rendőrtiszteknek szolgálatban is joga van fejkendő, turbánt vagy zsidó kipát viselni.⁵³ Egyes államok bírósági gyakorlata általában elismeri a muzulmán nőknek azt a jogát is, hogy okmányaikhoz fejkendőben fényképezkedjenek, amennyiben ez nem akadályozza azonosításukat.⁵⁴

Az EJEK előtt az egyik legfrissebb, vallási jelkép viselésének korlátozását érintő ügy Eweida és Chaplin Egyesült Királyság elleni ügye.⁵⁵ A kérelmezők keresztény brit állampolgárok, akik panaszt tettek foglalkoztatási diszkrimináció miatt. Véleményük szerint sérült meggyőződésük szabad kinyilvánításának joga, mivel munkahelyükön tilos viselniük hitük szimbólumait, egy ezüst keresztet (Ms Eweida) és egy feszületet (Ms Chaplin). Azt állítják, hogy a hazai jogszabályi rendelkezések sértik vallásszabadságukat és diszkriminatívak. Az ügyben még nem született ítélet. Szintén keresztény vallási jelképekhez kapcsolódik a későbbiekben részletesen tárgyalt Lautsi kontra Olaszország ügy,⁵⁶ melyben a Bíróság kimondta, hogy az állam sem helyezhet el vallási jelképet közintézményeiben.

---

⁴⁹ Kurtulmuş v. Törökország, ECHR 24/01/2006.

⁵⁰ Dahlab v. Svájc, ECHR 15/02/2001.

⁵¹ Ahmet Arslan és mások v. Törökország, ECHR 23/02/2010.

⁵² El Morsil v. Franciaország, ECHR 04/03/2008.

⁵³ Az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének jelentése a rasszizmusról és az idegengyűlöletről az EU tagállamaiban, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/ar08p2-summary_hu.pdf.

⁵⁴ Schanda Balázs: Fejkendőviselés az iskolában. *Fundamentum*, 2004. 2. sz. 115-121., 115. o.

⁵⁵ Eweida és Chaplin v. Egyesült Királyság, ECHR 02/05/2011.

⁵⁶ Lautsi v. Olaszország, ECHR 18/03/2011.

Az itt említett ügyekről összességében elmondható, hogy túlnyomórészt muzulmán jelképek miatt indultak, és többségükben elmarasztaló döntések születtek. Ez betudható lehet annak, hogy a muzulmán fejkendő „szem előtt van”, szemben a ruha alatt megbúvó kereszttel vagy a kisméretű kipával. Az is megállapítható, hogy egyes tagállami szabályozások megengedőbbek a vallás öltözet útján történő kinyilvánításával szemben, míg mások ebben a kérdésben szigorúbban értelmezik a semlegességi követelményt. A vallásszabadság kinyilvánításának korlátozhatóságára nem alakult ki egységes európai gyakorlat. A tagállami sajátosságok miatt ugyanazon jelkép viselése eltérő megítélés alá eshet. Ennek illusztrálására szolgál a következőkben kiemelt négy eset.

VI.2. Svájc: a muzulmán fejkendőt viselő tanítónő esete⁵⁷

Lucia Dahlab 1991-ben Genf egyik általános iskolájában tanított közalkalmazottként. Nem sokkal pályafutása megkezdése után tért át a muzulmán hitre. A Korán vallási előírásainak megfelelően fejkendőt viselt a mindennapokban, így a tanítási órákon is. A diákok szüleitől nem érkezett erre vonatkozó panasz, de a szakfelügyelet jelezte az esetet a genfi kanton oktatási szerveinek. Az oktatásügyi hatóság felszólította, hogy ne viselje fejkendőjét tanítás közben, mivel az sérti a közoktatási törvényt. A tilalom melletti további érvek voltak még, hogy Svájc szekuláris állam, tehát az egyház az államtól elválasztva működik, így a közigazgatásban az állam képviselőin nem tükröződhet vallási hovatartozásuk, mivel az olyan benyomást kelthet, mintha az állam azonosulna valamely vallással. A közigazgatási döntést meghozók azzal is érveltek, hogy a közoktatásnak tükröznie kell az állam alapelveit, melyek között a felekezeti semlegesség is szerepel, így ezt a pedagógusoknak, mint közalkalmazottaknak is be kell tartaniuk. Mivel a fejkendő erőteljesen kifejezi a vallási – még hozzá az iszlám vallási – hovatartozást, viselése tiltható, függetlenül attól, hogy viselője nem hittérítési szándékkal hordja.⁵⁸

A közigazgatási döntés nyomán indult bírósági eljárásban a tanárnő úgy érvelt, hogy a kendőt nem vallási meggyőződésből viseli, az olyan hétköznapi ruhadarab, melyet kereskedelmi forgalomban is be lehet szerezni. A svájci bíróság álláspontja szerint azonban egyértelműen vallási meggyőződésből viselte a ruhadarabot, azért, hogy vallását a külvilág felé is közölje. A bíróság a fejkendő viselését nem találta a vallásszabadság korlátozhatatlan lényegéhez tartozónak, mivel ez a meggyőződés kifejezésre juttatásához, és nem megválasztásához tartozik.⁵⁹ Az arányossági vizsgálat során a bíróságnak a tanárnő vallásszabadsága és az oktatási rendszer felekezeti semlegességéhez fűződő közérdek konfliktusáról kellett döntenie. A bíróság szerint a pedagógusoknak el kell viselniük a vallásgyakorlásuk korlátozását az állami iskolákban, ugyanis a közoktatás mindenki számára kötelező, ezért ott a szülők és gyermekeik vallásszabadsághoz és oktatáshoz való jogának is érvényesülnie kell. A pedagógusok szerepe igen jelentős ebben a folyamatban. Magatartásuk önmagában is befolyásolja a tanulókat, követendő mintákat ad, mely a különösen fogékony korban lévő tanulókra erős hatással van. A tanár-diák viszonyt hierarchia jellemzi, és a pedagógusok bizonyos értelemben az államot képviselik. Így különösen fontos, hogy feladataikat, a tudás átadását és a készségek fejlesztését úgy végezzék, hogy közben megőrzik felekezeti semlegességüket.⁶⁰

Lucia Dahlab a bírósági ítélettel szemben az EJEB-hez fordult. Álláspontja szerint a korábbi döntések sértik a szabad vallásgyakorláshoz való jogát, mivel munkáját

---

⁵⁷ Dahlab v. Svájc, ECHR 15/02/2001.

⁵⁸ Schanda Balázs – Csiziné Schlosser Annamária: Újabb fejlemények az Európai Emberi Jogi Bíróság vallásszabadsággal kapcsolatos gyakorlatában. *Iustum Aequum Salutare*, 2009. 2. sz. 69-74. o.

⁵⁹ Schanda (2004), i. m., 118. o.

⁶⁰ Schanda – Csiziné, i. m., 71. o.

elfogulatlanul, a semleges állam követelményeinek megfelelően, hittérítés nélkül végezte, továbbá a közoktatás semlegessége az iskola és nem a tanárok meggyőzésének semlegességét jelenti.

Az EJEB döntésében leszögezte: a pluralizmus minden demokratikus társadalom velejárója, ugyanakkor egy demokratikus társadalomban, ahol sokféle vallás együttélését kell biztosítani, a szabadság korlátozása szükségessé válhat.⁶¹ A konkrét ügyben elsőként a korlátozás „törvényekben meghatározott” feltételét vizsgálta, melyet teljes mértékben megfelelőnek talált. Megállapította továbbá, hogy az Egyezményben foglalt jogszerű indokból – mások jogának és szabadságának védelme érdekében – került rá sor. Végül megvizsgálta, hogy a korlátozás „szükséges-e egy demokratikus társadalomban.”

A Bíróság állandó gyakorlata elismeri, hogy a szerződő államok bizonyos mérlegelési lehetőséggel (*margin of appreciation*) rendelkeznek ebben a tekintetben, amelyet azonban a Bíróság egy-egy konkrét ügy vonatkozásában vizsgálat tárgyává tehet.⁶² A szóban forgó ügyben a Bíróság megállapította, hogy a korlátozás a semlegesség követelményének megfelelően a tanulók és szüleik vallásszabadságának védelme érdekében történt. A svájci hatóságok és bíróságok nem a tanárnő vallási meggyőzését kifogásolták, hanem a foglalkoztatási viszony speciális előírásai követelték meg a szigorúbb szabályokat, adott esetben a szabad vallásgyakorlás erősebb korlátozását. A Bíróság elismerte ugyan, hogy a kérelmező magatartására nem érkezett panasz, de leszögezte azt is, hogy a fejkendőnek lehet térítő hatása a kisgyermekekre. A Bíróság tehát megállapította, hogy a korlátozás arányos és szükséges volt egy demokratikus társadalomban az elérendő cél (mások jogának és szabadságának védelme) érdekében.⁶³

A különvéleményen lévő három bíró álláspontja szerint a panaszos vallásszabadsága egyáltalán nem is esett korlátozás alá. Véleményük szerint az, aki az állam szolgálatában áll, az állam akaratának veti alá magát, és nem hivatkozhat ugyanolyan módon a szabadságjogokra, mint olyanvalaki, aki kívül áll az állami apparátuson. Tehát az alapjogok által biztosított szabadság csak annyiban játszik szerepet az állami tisztségviselőknél, amennyiben a közhivatal működéséből nem adódnak követelmények. Csak annyiban érvényesülhet a szabadságjog, amennyiben a köztisztviselői státusz engedi. A fejkendő tiltása beavatkozást jelent ugyan a vallásszabadság alapjogába, a köztisztviselő esetében azonban ez az alapjog az alkotmányon alapuló semleges környezetben eleve korlátozott, mégpedig a szülők és a gyermekek jogai védelmében.⁶⁴

VI.3. Franciaország: a muzulmán fejkendőt viselő kisdíák esete⁶⁵

1999-ben a franciaországi Flers-ben a 11 éves Belgin Dogrut kizárták iskolájából, ugyanis a testnevelésórákon tanára kérése ellenére sem volt hajlandó megválni fejkendőjétől. Később emiatt elmulasztotta az órák látogatását, ezért az iskola úgy döntött, kizárják a tanulót. Az iskola döntését belső szabályzatára alapozva hozta meg, mely szerint a tanulóknak kötelességük a testnevelés- és sportfoglalkozásokon olyan öltözetben megjelenni, ami megfelel az egészségügyi és biztonsági előírásoknak. Továbbá, a tanároknak lehetőségük van fellépni a diákok veszélyt jelentő viselkedése ellen.

⁶¹ Schanda (2004), i. m., 119. o.

⁶² Schanda – Csiziné, i. m., 73. o.

⁶³ Dahlab a hátrányos megkülönböztetés tilalmának sérelmét is állította, a Bíróság azonban ezt az érvet is megalapozatlannak találta, mivel a megkülönböztetés nem a kérelmező női mivoltán alapult, hanem a foglalkoztatási követelményekből fakadt. Schanda – Csiziné, i. m., 74. o.

⁶⁴ Schanda (2004), i. m., 116. o.

⁶⁵ Dogru v. Franciaország, ECHR 04/12/2008.

Dogru szülei bírósághoz fordultak, ám az elutasította kérelmüket arra hivatkozva, hogy a diák nem tartotta be a biztonsági és egészségügyi előírásokat. A felettes bíróság szerint a diák túllépte azt a határt, amelyen belül szabadon kinyilváníthatja vallását iskolai keretek között. Ezek után a szülők az EJEB eljárását kezdeményezték a vallási meggyőződés szabad kinyilvánításához való jog sérelmére hivatkozva. Álláspontjuk szerint a korlátozó rendelkezések nem jogszabályon alapultak, ugyanis a francia kormány csak 2004-ben fogadta el azt a törvényt, melyre hivatkozva kicsapták lányukat az iskolából.

VI.3.1. A laicitás⁶⁶ elve

Az EJEB érvelésében kulcsszerepet kapott a laicitás (*lad'cité*) alkotmányos elve.⁶⁷ A francia alkotmány 1. cikke értelmében a Köztársaság egyik alapelve a laicitás: „Franciaország oszthatatlan, laikus, demokratikus és szociális köztársaság. A laicitás elve nem áll ellentétben a vallásszabadság alkotmányos alapjogával, sőt, bizonyos értelemben éppen annak érvényesülését segíti.”⁶⁸ A laicitás a vallás és az állam közötti kapcsolatot szabályozza, amelyből két következmény adódik. Egyrészt az, hogy az államnak semlegesnek kell lennie minden tevékenységével kapcsolatban, tehát minden közszférába tartozó tevékenység során is. Másrészt az, hogy a vallás csak és kizárólag a magánszférához tartozik: olyan kérdés, amelyet az egyén lelkiismerete szabályoz. Az államnak tiszteletben kell tartania a teljes vallásszabadságot.⁶⁹

Az elv gyakorlati érvényesülését vizsgáló ún. Stasi-bizottság⁷⁰ megállapította, hogy a laicitásnak a közoktatás területén kell leginkább érvényesülnie. A francia közoktatási intézmények egyik fő célja és egyben felelőssége a diákok köztársaság-konform értékrendjének kialakítása és az, hogy biztosítsák az egyenlő bánásmódot és a pluralizmust az iskolában.⁷¹ Az iskola tehát a laicitás egyik legfontosabb területe, amely egyben a francia integrációs koncepció egyik alapköve is azért, hogy egységes és azonos színvonalú oktatást nyújt mindenkinek és olyan értékrendet közvetít, amely a francia állampolgári tudat alapja.⁷² Ebből következően a tanárok sem viselhetnek vallási jelképeket az oktatás során és a diákok sem kaphatnak általános felmentést például a szombati tanórák látogatása alól.

A laicitás és az iszlám konfliktusa abból adódik, hogy az iszlám hívők számára a vallás magánszférában tartása sokkal nagyobb mértékű terhet jelent, mint a keresztény vallású emberek számára. A muzulmánok vallásuk jellegéből adódóan elképzelhetetlennek tartják, hogy a köz- és magánszférát ennyire élesen elválasszák egymástól. Számukra a két terület erősen összefonódott és összetartozik. Emellett a több generáció óta francia gyökerekkel rendelkező iszlám vallású személyek kulturális identitásuk részének is tekintik a vallást, még akkor is, ha ők maguk esetleg nem hívők. Így az iszlám két szempontból is kulcsfontosságú a Franciaországban élő muszlimok számára: egyrészt szigorú vallási követelmény, másrészt a

⁶⁶ A laicitás fogalmának nehéz pontosan megfelelő magyar fordítást találni, ezért a szakirodalomhoz hasonlóan én is az eredeti fogalmat használom. A laicizmus a köznyelvben az egyház hatáskörét a vallási kérdésekre korlátozni akaró irányzat, világi jelleg. Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2009.

⁶⁷ Az elvet az alábbi munkák alapján mutatom be: Troper, i.m.; Szajbély (2004), i.m.; Szajbély (2009), i.m.; Schanda – Csiziné, i. m., 69-74. o.

⁶⁸ Szajbély (2009), i. m.103. o.

⁶⁹ Szathmáry Béla: Az állam és az egyházak szétválasztásának lehetőségei Magyarországon, *Zempléni Múzsá*, 2007. 2. sz. http://www.zemplenimuzsa.hu/07_2/szatmary.htm.

⁷⁰ „Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République” – a köztársaság laicitásának alkalmazását vizsgáló bizottság. A köztársasági elnök javaslatára létrehozott, Bernard Stasi mediátor által vezetett bizottság.

⁷¹ Szajbély (2009), i. m., 103. o.

⁷² Szajbély (2009), i. m., 104. o.

kulturális identitás egyik alapeleme.⁷³ Ez a francia köztársasági eszmét valók szemében nehezen fogadható el; gyakran a már Franciaországban született, de vallását megtartó muzulmánt is bevándorlónak tekintik. Az iszlám nem megfelelő ismerete, az előítéletek gyakran vezetnek idegengyűlölethez, megalapozatlan félelemhez és ennek következtében szegregációhoz is.

VI.3.2. A fejkendőviselés szabályozása Franciaországban⁷⁴

A muzulmán fejkendő viselésével kapcsolatos konfliktusok az 1980-as évek végén jelentek meg Franciaországban, amikor jogi előírások még nem léteztek erre vonatkozóan. 1989. október 7-én egy Párizs környéki állami középiskola három tanulója sorozatosan megtagadta, hogy megváljon muzulmán fátylától a tanítás alatt, ezért kizárták őket az iskolából. Ezen események nyomán a fátyolviselés kérdésében élénk társadalmi vita bontakozott ki, ezért a közoktatási miniszter az Államtanáchoz (*Conseil d'Etat*) fordult jogi útmutatásért. Az Államtanács meglehetősen diplomatikus választ adott. Tartózkodott a fátyol szó megjelenítésétől, helyette olyan általános megjelölést használt, mint a „vallási jelvények” és „vallási szimbólumok”. Ezáltal a vélemény nem konkrétan a fátyolra vonatkozott, hanem minden más vallási jelképre, így a kipára és a keresztre is. Eszerint a vallási szimbólumok viselésének az iskolán belül csak az szabhat korlátot, ha ezeket propagandaeszközként használják, akadályozzák a normális iskolai tevékenységeket vagy megzavarják az iskola rendjét. Alapvetően nem tilos a vallási jelképek viselése, de megtiltható, ha e jelképek akár természetükből, akár viselésük körülményeiből adódóan nyomásgyakorlásnak, provokációnak, hittérítésnek minősülnek, vagy sértik a tanulók vagy az iskolai közösség más tagjának méltóságát vagy szabadságát, veszélyeztetik egészségét, biztonságát, zavarják az intézmény rendjét vagy az oktatás rendes működését. Ezzel az állásfoglalással, amellyel a konfliktusos esetek konkrét körülményeinek vizsgálatát állította középpontba, az Államtanács elkerülte az általános szabályalkotást és tiltást. A konkrét szabályozást az iskolák belső szabályzatára, a döntést az intézmények vezetőjére bízta.

Az állásfoglalás gyakorlati alkalmazásának legnagyobb előnye az volt, hogy minden esetet egyedien kezelt, nem általánosan tiltotta a vallási jelképeket. Ez a megoldás szűk körben, békés keretek között kínált lehetőséget az ellentétek feloldására. A körülményektől tette függővé, hogy a fejkendőt viselőket kizárják-e az iskolai oktatásból vagy sem. Így a muzulmán közösségek nem tudtak a szabállyal szemben egységesen fellépni, jelentős demonstrációt, tiltakozást szervezni. Az általános szabályt oly módon fogalmazták meg, hogy a végső döntés mindig a szabály konkrét esetben történő alkalmazásától függjön, aminek az eredményét sohasem lehetett biztonsággal megjósolni. Így a békességet megóvták, de ennek az ára az átláthatatlanság és a jogi bizonytalanság lett. Michel Troper 1996-ban megfogalmazott értékelése akár jóslatnak is tekinthető a 2000-es évek törvényi tilalmaira vonatkozóan: „Nem is olyan rég még teljesen más lett volna a megoldás módja. Beterjesztettek volna egy törvényjavaslatot, majd elfogadtak volna egy, a kérdést általánosan szabályozó törvényt. A törvénnyel szemben jelentős ellenállás fogalmazódott volna meg.”⁷⁵

2004. március 15-én a Parlament törvényt fogadott el a vallási jelképek viseléséről, a végrehajtás szabályait pedig az oktatási miniszter körlevélben pontosította. Ennek értelmében a közoktatási intézményekben tilos minden olyan jelkép viselése, amely feltűnően kifejezi a tanuló vallási hovatartozását. A miniszteri körlevél példálózó jelleggel ilyennek minősíti a muzulmán fejkendőt, a kipát és a nagyméretű keresztet. Diszkrét vallási jelképek viselése

---

⁷³Szajbély (2009), i. m., 105. o.

⁷⁴Troper, i. m., 22.-25. o.

⁷⁵Troper, i. m., 26. o.

azonban megengedett. Nagyon fontos a törvény megfogalmazása: nem a „vallási jelképek” viselését tiltja, hanem azon jelképeket, amelyek által a tanulók feltűnően kifejezésre juttatják vallási hovatartozásukat. Azaz a törvény alkalmazása során nem lehet arra hivatkozni, hogy az adott jelkép nem vallási jellegű. A tiltott jelképek viselése miatt lefolytatandó fegyelmi eljárást a törvény szerint meg kell előznie a diákkal való személyes elbeszélgetésnek. Fel kell venni a kapcsolatot a tanuló szüleivel is, különösen ügyelve vallási meggyőződésük tiszteletben tartására.

A francia törvényhozás 2010. október 11-én fogadta el a vallási öltözetek viselésére vonatkozó újabb jogszabályi tilalmat, amelyet a dolgozat bevezetőjében említettem. A törvény a 2004-estől eltérően nem utal a vallási öltözetekre, ám kétségtelenül a tradicionális muzulmán öltözetet viselőket érinti. A szabályozás értelmében közterületen, azaz közutakon, a nyilvánosság számára nyitva álló helyeken és közszolgáltatást végző helyiségekben senki sem viselhet az arc eltakarására szolgáló öltözetet, kivéve ha arra egészségügyi okból vagy munkavégzés, sport- vagy művészeti tevékenység során van szükség. A tilalmat megszegők pénzbírsággal sújthatók. A jogalkotó indokolása szerint a közterületen az arc elfedésével járó tevékenységek veszélyeztethetik a közbiztonságot. Az arcukat (akár önként, akár nem önként) eltakaró nők kirekesztett és alárendelt helyzetbe kerülnek, ami nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen a szabadság és egyenlőség alkotmányos elveivel. A törvényi rendelkezések elfogadásával teljessé és általánossá válnak azok a közrendet védő előírások, amelyek eddig csak eseti jelleggel voltak alkalmazhatók.

A francia parlament két házának elnöke a törvény előzetes alkotmányossági felülvizsgálatát kérte.

Az Alkotmánytanács ítéletében⁷⁶ az 1789-ben elfogadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatára hivatkozott érvelésében, amely 10. cikkében a francia alkotmány részeként elismeri a vallásszabadságot. A vallás gyakorlásának joga az Alkotmánytanács szerint sem korlátozhatatlan alapjog. A jogalkotónak szabadságában áll a semlegesség és a vallásszabadság szempontjainak együttes mérlegelésével a közrend védelme érdekében szabályozást alkotni. A vitatott törvény olyan előírásokat tartalmaz, amelyek a közrend fenntartása és az alkotmányosan védett jogok (szabadság és egyenlőség) biztosítása körében nem tekinthetők nyilvánvalóan aránytalannak. Az arc elfedésének tilalma azonban aránytalan sérelemmel jár akkor, ha a nyilvánosság számára nyitva álló kultikus helyekre is vonatkozik, ezért a közterület fogalmát erre tekintettel kell értelmezni.

Mint fentebb láttuk, a laicitás a francia köztársaság, mint politikai nemzet identitásának kulcsfontosságú eleme. Az itt ismertetett, a laicitás védelmére irányuló jogszabályi rendelkezéseket felfoghatjuk úgy, mint a francia nemzet által önazonossága megőrzése érdekében foganatosított intézkedéseket, amelyek megvédik a francia államot a multikulturalizmus és a különféle kulturális és vallási közösségek romboló hatásától. Franciaország nem „ingyen” kívánja meg az állampolgáraivá vált, illetve válni szándékozó közösségektől identitásuk háttérbe szorítását – cserébe felkínálja a demokráciára, egyenlőségre, oszthatatlanságra és laicitásra épülő állampolgári identitást. Azt is mondhatjuk, hogy kultúrnemzet módjára harcol államnemzeti identitásáért.⁷⁷

Ugyanakkor a törvényt vitatók körében felmerül a kérdés: valóban a közrend védelme, az egyenlőség biztosítása-e a tilalom célja? Vagy diszkriminációt valósít meg a szabályozás? Nem mögöttes indokok, mint a félelem, az előítélet, a terrorizmusra való asszociáció vezetett

---

⁷⁶A francia Alkotmánytanács (*Conseil constitutionnel*) 2010. október 7-én hozott ítélete (Décision n° 2010-613 DC).

⁷⁷Szajbély (2007), i. m.

a törvény megalkotásához?⁷⁸ A vallási öltözetek közterületen való viselésének tilalmával szemben nem alaptalanul hozhatók fel hasonló ellenérvek.

VI.3.3. Az EJEB döntése a Dogru-ügyben

Belgin Dogru konkrét ügyében az EJEB egyértelműen megállapította, hogy az iskolai fátyolviselés tilalma korlátozza a vallásszabadságot (ezt a felek sem vitatták). A Bíróságnak azt kellett eldöntenie, hogy a korlátozásnak volt-e legitim célja, és szükségesnek tekinthető-e egy demokratikus társadalomban.

Az ítélet szerint a jog általi előírás követelményének megfelelnek azok az előírások, melyek mindenki számára hozzáférhetőek és megismerhetőek. A Bíróság gyakorlata szerint a „jogszabályban meghatározott” terminust nem formálisan, hanem valós értelmében kell figyelembe venni. Jogszabály által előírtnak minősülhet az a követelmény is, amelyet a bírósági esetjog határoz meg. A Bíróság úgy találta, hogy a francia közigazgatási szervek és a bíróságok következetesen alkalmazták az Államtanács állásfoglalásában meghatározott követelményeket, tehát Dogru esetében sem egyedi döntésről van szó, hanem a releváns esetjog alkalmazásáról. A releváns jog pedig ésszerű nehézségek árán hozzáférhető a kérelmező számára.

A Bíróság úgy találta, hogy a rendelkezéseknek volt legitim célja, mégpedig mások szabadságának és a közrendnek a védelme. Azzal kapcsolatban, hogy a vitatott intézkedések elfogadhatóak-e egy demokratikus társadalomban, az EJEB rögzítette: egy demokratikus társadalomban, ahol számos vallás és felekezet egymás mellett létezik, szükségszerűek lehetnek azok a korlátozások, amelyek figyelembe veszik minden társadalmi csoport érdekeit és lehetővé teszik mindenki meggyőződésének tiszteletben tartását. Az államnak, mint semleges entitásnak az a szerepe, hogy megszervezze a vallások gyakorlásának körülményeit, megalkossa az azt lehetővé tévő szabályozást, méghozzá úgy, hogy ezek a szabályok összeférjenek a közrenddel, a vallási harmóniával és a toleranciával. A pluralizmusnak és a demokráciának a párbeszédre kell alapulnia, a kompromisszumkészség szellemiségén, amely megvalósítja a demokratikus társadalom értékeit és ideáját.

Az EJEB megállapította, hogy a döntéshozók jogszerűen cselekedtek, amikor minden diákra egységesen kiterjedő, tehát nem diszkriminatív tilalmat rendeltek el a testnevelésórákon való fejkendőviselésre vonatkozóan. A fejkendő levételének elutasításával az indítványozó a közoktatási körülmények között átlépte a vallás kinyilvánításának tolerálható küszöbét. A szabályozás tehát megfelelt a laicitás azon követelményeinek, amiket az Államtanács 1989-es állásfoglalásában támasztott, és amelyeket az esetjog és a miniszteri iránymutatások is megerősítettek. A Bíróság megjegyzi, hogy a vallási jelképek viselése önmagában nem összeegyeztethetetlen a laicitás elvével a közoktatásban, de tekintettel kell lenni az azok viselésékor fennálló körülményekre és az abból eredő következményekre. Azok a cselekmények, melyek nem veszik figyelembe a laicitás elvét, nem élvezik az Egyezmény 9. cikkéből fakadó védelmet.

A Bíróság tehát megállapította, hogy a vitatott intézkedés arányos volt az elérni kívánt célhoz képest, tehát az Egyezmény nem sérült. Mi több, mivel az intézkedés csak a testnevelésórákra vonatkozott, ezért nem is tekinthető igazán tilalomnak. A tilalommal való szembehelyezkedés miatt megállapított szankció sem volt aránytalan, mivel az érintett diák magántanulóként befejezhette tanulmányait. A tagállami döntések meghozatala során nem a diák kifejezett vallási meggyőződésére voltak tekintettel, hanem a közbiztonságnak és mások jogainak a védelmét tartották szem előtt.

⁷⁸Kovács, i.m.

VI.4. Törökország: a fejkendőviselés tilalma a felsőoktatásban⁷⁹

Leyla Şahin az Isztambuli Egyetem orvosi karára járt, tanulmányai során folyamatosan muszlim fejkendőt viselt. 1998 februárjában az egyetem rektora körlevelet adott ki, mely tartalmazta, hogy azok a hallgatók, akiknek a fejét ruházat fedi, illetve akik szakállat viselnek, semmilyen órán nem vehetnek részt, és nem tartózkodhatnak az egyetemi termekben. A körlevél szerint azokat a diákokat, akik ezeket az előírásokat megsértik, az egyetem fegyelmi eljárás alá vonja. Ezt követően Şahintól megtagadták több írásbeli vizsga megkezdésének, az órafelvételnek és az előadásokon való részvételnek a lehetőségét. Az illetékes bíróság elutasította Şahin felülvizsgálati kérelmét a körlevélre vonatkozóan azzal az indokkal, hogy az intézményvezető a felsőoktatási törvény értelmében rendelkezhet az egyetemen viselhető öltözékekről a rendfenntartás érdekében. Később Şahinnal és több társával szemben fegyelmi eljárások indultak, aminek eredményeként Şahint felfüggesztették.

Törökország alkotmányának 2. cikke szerint demokratikus, szekularizált, szociális jogállam. Törökországban a muszlim fátyol viselése az állami oktatási intézményekben 1981 óta tilos, ennek megfelelően sem a diákok, sem a tanárok nem hordhatják fejkendőjüket. 1982-ben az egyetemeken is megtiltották a fejkendő viseletét. A török Alkotmánybíróság megállapította, hogy a vallásszabadság nem azonosítható valamely vallási jelentőségű ruhadarab viselésének jogával, a vallás kinyilvánításának joga a közérdek alapján, a szekularizmus védelmében korlátozható, ha kilép az egyéni meggyőződés szférájából.⁸⁰

Az EJEB ítéletében megállapította, hogy Şahin tanulmányai minden szakmai követelményét teljesítette. A fejkendőt saját döntése, nem családi vagy más kényszer alapján viselte. Az egyetemen nem folytatott vallási propagandát, megjelenése, viselkedése ténylegesen semmilyen zavart nem okozott. Az ügyben tehát tisztán az állam alkotmányos identitásából levezetett követelmény, a szekularizmus elvének érvényesítése került szembe az egyén szabadságával.

A Bíróság elismerte Törökország széleskörű mérlegelési lehetőségét a vitatotthoz hasonló tilalom bevezetésére, amennyiben az ésszerű és arányos összefüggésben áll a szekularizmus védelmével. A Bíróság helyben hagyta a tilalmat és kijelentette, hogy „egy demokratikus társadalomban, amelyben különböző vallások élnek együtt, szükséges lehet korlátozni az egyén vallásának vagy meggyőződésének kifejezését annak érdekében, hogy a különböző csoportok érdekei egymással összeegyeztethetők legyenek és biztosítható legyen, hogy mindenki meggyőződését tiszteletben tartják.” A Bíróság több korábbi döntésére hivatkozva megállapította, hogy a fejkendőnek térítő hatása is lehet. Ezért ahol a lakosság nagy többsége egy meghatározott vallást követ, az államnak az egyetemek vonatkozásában joga van megakadályozni, hogy egyes fundamentalista mozgalmak nyomást fejtsenek ki azokra, akik nem gyakorolják vallásukat vagy más felekezethez tartoznak.⁸¹ A Bíróság ez alapján megállapította, hogy a korlátozás indokolt és arányos volt a szekularizált Törökországban.

A Bíróság döntésével egyfajta állásfoglalást is tett arra vonatkozóan, hogy a fejkendő szélsőséges politikai mozgalmak jelképeinek tekinthető, melyek „az egész társadalomra akarják ráerőltetni vallási jelképeiket és a vallási tételekre alapuló társadalomfelfogásukat.”⁸² Ezt a megállapítást Tulkens bíró különvéleményében bírálta: „Ugyan mindenki egyetért a radikális iszlamizmus megakadályozásának szükségességével, mégis komoly ellenvetést lehet megfogalmazni ezzel az érveléssel szemben. A fejkendő pusztá viselését nem lehet a

⁷⁹Leyla Şahin v. Törökország, ECHR 10/11/2005.

⁸⁰Galambos Gábor: Vallásszabadság az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. <http://www.ajk.elte.hu/file/GalambosGabor-Vallasszabadsag.pdf>, 9. o.

⁸¹Galambos, i. m., 10. o.

⁸²Macklem, Patrick: A külső határok védelme. *Fundamentum*, 2010. 4. sz., 33. o.

fundamentalizmussal összekapcsolni, és lényeges megkülönböztetni a fejkendő viselőit azoktól a 'szélsőségesektől', akik a fejkendőt éppúgy kötelezővé akarják tenni, ahogy más vallási jelképeket is. Nem minden nő fundamentalista, aki fejkendőt visel. A kérelmező ahhoz fűződő személyes érdekét, hogy a vallásszabadságát gyakorolja és a vallását külső jelkép által megjelenítse, nem lehet teljesen alávetni a közösség szélsőségek elleni harcának.”

VI.5. Olaszország: világi kereszt az iskolában⁸³

Soile Lautsi asszony a 2001/2002-es tanévben kezdeményezte, hogy az olaszországi állami iskolában, ahová a 11 és 13 éves fiai jártak, távolítsák el az osztályterem faláról a kihelyezett keresztet és feszületeket.⁸⁴ Az iskola nem vette figyelembe kérését, ezért Lautsi asszony bírósághoz fordult arra hivatkozva, hogy a jelképek nem férnek össze az állam semlegességének elvével, az olasz alkotmánnyal és az EJEE 9. cikkével. A kereszt véleménye szerint azt az érzetet kelti a diákokban, hogy az állam azonosul a katolikus vallással, ami egy világnézeti semleges államban nem engedhető meg.

A regionális közigazgatási bíróság elutasította a kérelmet arra hivatkozva, hogy a kereszt nem csupán egyházi jelkép, hanem az olasz történelem és kultúra, végső soron az olasz identitás kifejeződése, az egyenlőség, szabadság és tolerancia, valamint az állami szekularizmus szimbóluma. A legfelső közigazgatási bíróság megerősítette az ítéletet azzal, hogy a feszület az olasz polgári értékek és az olasz alkotmány által garantált szekularizmus megtestesítője. Az EJEB előtt az olasz kormány szintén arra hivatkozott, hogy a feszület – amellet, hogy tagadhatatlanul vallási jelkép – nem csak vallási üzenetet hordoz. Ráadásul semmilyen rendelkezés nem tiltja más vallások jelképeinek elhelyezését.⁸⁵

Az EJEB érvelése szerint az Egyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyve 2. cikkében biztosított oktatáshoz való jog magában foglalja a szülők jogát arra, hogy az állam figyelembe vegye vallási és világnézeti meggyőződésüket. Egy demokratikus társadalomban alapvető követelmény az oktatás pluralizmusának garantálása. Az iskola terében a különböző vallási és világnézeti – akár vallástalan – meggyőződések találkoznak, amelyben az állam nem hagyhatja figyelmen kívül a szülők vallási és lelkiismereti meggyőződését. Az Egyezmény 9. cikke a negatív vallásszabadságot is védi, amely nem merül ki a vallási szertartásokról való távolmaradás jogában, hanem kiterjed a vallási jelképekkel való szembesülés elkerülésére is. Különösen erősnek ítélte ezt a jogot a Bíróság az állammal szemben, ha az egyén csak aránytalanul nagy terhek árán tudja elkerülni a vallási szimbólumokat.

Az államnak tartózkodnia kell minden olyan cselekedettől, mely valamely vallás előírásait támogatja, kiemelten olyan területeken és intézményekben, ahol az emberek alárendelt viszonyban vannak az államhoz képest. A gyermekek iskolai oktatása egy ilyen különösen érzékeny terület, mivel a diákok korukból adódóan nem feltétlenül képesek arra, hogy kritikusan viszonyuljanak egy számukra felkínált (adott esetben rájuk erőszakolt) nézethez. Az olyan államokban, ahol a népesség túlnyomó többsége azonos felekezethez tartozik, a vallási szimbólumok használata kényszerítően hathat azokra a diákokra, akik nem gyakorolnak semmilyen vallást vagy egy másik valláshoz vagy felekezethez tartoznak.

A Bíróság véleménye szerint a kereszt szimbóluma számos módon értelmezhető, ám ezek között a vallási jelentéstartalom a domináns. Úgy találta, hogy a kereszt kihelyezése az osztályteremben túlmutat annak történelmi kontextusban való használatán, nem vonatkoztatható el vallási természetétől, üzenetétől. Az oktatásban az állam köteles

---

⁸³ Lautsi v. Olaszország, ECHR 03/11/2009. Az összegzéshez felhasznált irodalom: Halmai Gábor: Lautsi Olaszország elleni ügye, http://halmaigabor.hu/dok/54_Lautsi_Krucifix.doc.

⁸⁴ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a feszület és kereszt szavakat szinonimaként használom.

⁸⁵ Schanda Balázs: Vallási jelképek az állami iskolákban – jegyzetek a Lautsi kontra Olaszország ítélet nyomán. *Acta Humana*, 2009. 3. sz. 28. o.

fenntartani a világnézeti semlegességet, s ki kell fejlesztenie a diákokban a kritikai gondolkodás képességét, a Bíróság azonban nem látta bizonyítottnak, hogy az iskolai osztálytermekben egy olyan jelkép kihelyezése, amely ésszerűen a többségi valláshoz, azaz a katolicizmushoz köthető, hogyan szolgálhatná az oktatás pluralizmusát. A Bíróság véleménye szerint az olaszországi gyakorlat sérti az oktatáshoz való jogot és a vallásszabadságot, mivel a szabályok ellentétesek az állam semlegességének kötelezettségével, különösen az oktatás területén.

Az Egyezmény és a Bíróság eljárási rendje lehetőséget kínál arra, hogy az ítélet meghozatalától számított három hónapon belül bármely részes fél kérje az ügy Nagykamara elé terjesztését. Az olasz kormány a Lautsi ügyben élt ezzel a lehetőséggel.⁸⁶

A Nagykamara ítéletében áttekintette az egyes tagállamok gyakorlatát a vallási jelképek oktatási környezetben való elhelyezésére vonatkozóan. Megállapította, hogy tiltást csak Macedónia, Franciaország és Grúzia alkalmaz, míg néhány részes államban, így Ausztriában, Németország és Svájc egyes tartományaiban és Lengyelországban jogszabály írja elő. Olaszországban törvény kifejezetten előírja a kereszt elhelyezését a közoktatási tantervekben. Egyes tagállamokban, például Spanyolországban, Görögországban, Írországon, Máltán, San Marinóban és Romániában a vallási jelképek jogszabályi előírás nélkül vannak jelen az iskolák falain.

A Nagykamara a nevelés és oktatás vonatkozásában *lex specialisként* hivatkozott az Egyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyvének 2. cikkére az Egyezmény 9. cikke mellett: a szülői jogokat az állam semlegességének keretei között a vallásszabadságra tekintettel kell értelmezni. Emlékeztetett arra, hogy az állam kötelessége a különböző vallások és meggyőződések szabadságának biztosítása, a közrend, a vallási béke és az ellentétes csoportok közötti tolerancia fenntartása. Az államnak nem pusztán figyelembe kell vennie a szülők meggyőződését, de tisztelnie is kell azt. Ebben pedig az állam széles mérlegelési szabadságot élvez. Az állam nem törekedhet a gyermekek jogait sértő nyomásgyakorlásra, hanem objektív, kritikus és plurális információt kell biztosítani az oktatás-nevelés világában. A Nagykamara nem osztotta az olasz kormány álláspontját, mely szerint az oktatáshoz való jog csak a tananyag tartalmára vonatkozik, így a tanterem falán függő feszület eleve nem vethet fel kérdéseket. Egyértelmű volt a Nagykamara álláspontja abban a tekintetben is, hogy a feszület vallási és nem pusztán kulturális jelkép. Ugyanakkor a Nagykamara nem látta bizonyítottnak, hogy egy tanteremben kifüggesztett vallási szimbólum, amely passzív, azonosulást nem igénylő jelkép, bármilyen módon befolyásolná a tanulókat. Ezt a megállapítást a panaszos, Lautsi asszony szubjektív vélekedésére nem lehet alapozni. A Nagykamara a korábbi ítéletben foglaltaktól eltérően arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tagállamok mérlegelési jogkörükben dönthetnek e kérdésben,⁸⁷ és 15 szavazattal kettő ellenében megállapította, hogy az Egyezmény sérelme nem állt fent. Így tehát a tagállamok mérlegelésére hagyta annak eldöntését, hogy elhelyezhetőek-e vallási jelképek az állami iskolák falain.

VII. Következtetések

Az EJEB eddigi jelképekkel kapcsolatos gyakorlatának, a 2010-ben Franciaországban bevezetett törvénynek és az annak nyomán kibontakozó vitának a központi kérdése az, hogy

---

⁸⁶ Lautsi v. Olaszország, ECHR 18/03/2011.

⁸⁷ Schanda Balázs: Vallásszabadság az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatában. *Vallástudományi Szemle*, 2011. 2. sz. 25-26. o.

hol húzódik Európa tolerancia-határa. Mi az, amit még képesek vagyunk elfogadni, és mi az, ami már korlátozást – szélsőséges esetben törvényi tiltást – igényel.

Az elmúlt évtizedben folyamatosan növekedett azoknak az ügyeknek a száma, amelyek a vallásszabadság sérelmét felvetve az Emberi Jogok Európai Bírósága elé kerültek. Ez a tendencia feltehetően a vallás megerősödött szerepével magyarázható, amellyel egyre élesedő társadalmi-politikai diskurzusok is együtt járnak.⁸⁸

Az előzőekben részletesen vizsgált négy eset jól mutatja, mennyire eltérőek lehetnek azok a helyzetek és indokok, melyekre hivatkozva elfogadhatóvá válik a vallásgyakorlás korlátozása. A nemzeti hagyományok miatt a semlegesség követelményének érvényesülése államról államra változhat bizonyos elvek és szabadságok védelme érdekében.

A vallásgyakorlást érintő jogi előírások elfogadását nagyban befolyásolja, hogy az állami szervek az adott állam sajátos körülményeire tekintettel mekkora jelentőséget, befolyásoló erőt tulajdonítanak egy-egy vallási jelképnek. Így feltehető a kérdés: adott helyzetben milyen veszélyeket hordozhat magában egy-egy vallási jelkép?

Mint láttuk, Törökországban a muzulmán fátyol viselése a demokratikus rend megbontására irányuló fundamentalista érzelmek mozgatója lehet annak ellenére is, hogy viselője nem valósít meg agresszív propagandát. Az EJEB gyakorlata a szekularizáció védelme érdekében széles mérlegelést biztosít Törökországnak a szabályozásban, ha azt megfelelő indokkal támasztja alá. Véleményem szerint az EJEB olyan következtetést vont le egy ruhadarab, egy vallási jelkép viseléséről, melyet az korántsem hordoz minden esetben, és amely viselője szándékát figyelmen kívül hagyja. Megalapozatlannak tartom azt az álláspontot, hogy a muzulmán kendő viselése önmagában elegendő szélsőséges mozgalmak lángra lobbanásához.

Svájcban a muszlim fejkendő viselése egy közalkalmazott számára az oktatás semlegességének védelme érdekében szintén tilos. Véleményem szerint, ha egy muzulmán tanárnak megtiltják, hogy vallása jelképét viselje, akkor választás elé állítják. Választania kell személyét, világát meghatározó vallása és a közszolgálat között. A muzulmán vagy egyéb kultúrából származók és a beilleszkedés nehézségeivel küzdők elé görgetett ilyen akadály csak tovább nehezíti a többségi társadalomba való integrálódásukat. A vallásos embert nem lehet rákényszeríteni vallása feladására, vallástalanságra, talán csak színlelt vallásra. A személyiség egészét meghatározó meggyőződés kényszer miatti feladása elviselhetetlen terhet jelent az egyén számára. Ezért az ilyen kényszerű helyzetbe hozott polgárok nagyobb valószínűséggel fognak inkább visszatérni saját kultúrájukhoz, vagy úgy, hogy visszaköltöznek szülőföldjükre, vagy szegregált társadalmat hoznak létre. Ráadásul, ha megtiltják az általános iskolai tanároknak, hogy meggyőződésük előírásai szerint öltözködjenek, akkor a kisiskolásoknak egészen hosszú ideig nincs lehetőségük megismerkedni más nemzetek, vallások szokásaival. Így olyan felnőttekké válhatnak, akik nehezen tolerálják az eltérő nézeteket vallókat, a másságot, az általuk megszokottól eltérőt. Tehát azzal, hogy megtiltják környezetükben a vallási jelképek közszemlére tételét, nem az esetleges befolyásolástól védik meg őket, hanem elveszik tőlük a többségitől eltérő vallások és kultúrák megismerésének, és ebből következően elfogadásának lehetőségét.

Azáltal, hogy az államok tilalmat rendelnek el a muzulmán női fátyol viselete ellen, egyfajta előítéletet fogalmaznak meg. Ugyanis magából a jelképből még nem határozható meg egyértelműen, mivel azonosul viselője. Természetesen egy muzulmán vallási szimbólumból lehet következtetni arra, mely vallás tételeit tartja igaznak az egyén, de arra már nem, hogy annak minden hittételével és az azokhoz kapcsolódó szokásokkal is azonosul,

---

⁸⁸ http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/612852C1-7B36-4E1D-8FBF-EA24B3BB36AF/0/RAPPORT_RECHERCHE_Libert%C3%A9_religion_FR.pdf, 5. o.

vagy csak bizonyosakkal.⁸⁹ Továbbá, ha az olasz iskolák falára kitehető kereszt nem minősül pusztán vallási jelképnek, hanem kulturális hagyománya is lehet, akkor a fejkendő viselete is minősülhet tradicionális muzulmán szokásnak.⁹⁰

Vannak helyzetek, ahol elfogadható az arcot elfedő öltözet levételére kötelezés. Például biztonsági okokból és azonosítás céljából reptéri ellenőrzéskor, rendezvényre történő belépéskor, igazolványképek készítésekor, közegészségügyi, közbiztonsági okokból sport- és testnevelésórákon vagy bukósisak kötelező viselése miatt. Éppen ezért tekinthető megfelelő szabályozásnak az a francia gyakorlat, amelyet a Dogru-ügy kapcsán bemutatam. Ez alapján a végleges döntés joga minden esetben a tilalmat elrendelőnél maradt. A mérlegelési lehetőség miatt a lehető legkisebb konfliktussal és legcsekélyebb korlátozással volt kezelhető a konfliktusos szituáció.

Ezzel szemben a 2010-ben elfogadott francia törvény általános érvényű korlátozást valósít meg, mely alól csak a kultikus helyek jelentenek kivételt. A fátyolviselés köztereken történő tiltása csak a muszlimokkal szembeni előítéletek alapján tűnik elfogadhatónak, hiszen az utcán sétáló elfátyolozott muzulmán nők nem jelentenek közvetlen veszélyforrást. Az elfogadott törvény igazolása tekintetében semleges, mivel nem használja a vallási öltözet vagy a fejkendő kifejezést, ugyanakkor a gyakorlatban való megvalósulásakor a leghátrányosabban a muzulmán nőket érinti majd, tehát következményeiben nem lesz semleges. A következményekben való semlegesség hiányát nem minden esetben tartom alkotmányosan elfogadhatatlannak. Gondoljunk itt ismét a Dogru-ügyre: a vitatott szabályozás következményeiben nem volt semleges, mégis elfogadható indok miatt került korlátozásra a vallásszabadsághoz való jog. Az általános érvényű törvény a konkrét körülményekre tekintet nélkül, minden esetben korlátozó lesz, amely a vallásgyakorlás aránytalan sérelmét jelentheti.

A Lautsi-ügy érdekessége, hogy az EJEB két kamarája két év különbséggel teljesen ellentétes megállapításra jutott. A Nagykamara, azaz a végleges döntés tagállami mérlegelésre bízta a kereszt oktatási intézményekben való kifüggesztésének szabályozását és megállapította, hogy a kereszt jelenléte nem hordoz kényszerítő erőt a diákokra nézve. A Lautsi ítéletet a Dahlab ügygel összevetve megállapítható: nem elhanyagolható körülmény, hogy a vallási szimbólum hol jelenik meg. A tanár-diák közti hierarchikus viszonyban, ahol a tanító személye példaértékű, különösen jelentős ez a szempont. Ugyanakkor a Dahlab ügyben felhozott érv szerint a muzulmán kendő vallási üzenetet közvetít viselője szándékától függetlenül. Ez a kereszt esetében nem állhat fent, annak pusztán jelenléte nem közvetít vallási tartalmat? Az EJEB mintegy tényként megállapította, hogy nem, elkülönítve a kereszt vallási és kulturális jelentését. Úgy tűnik azonban, arra már nem volt tekintettel, hogy ebben az esetben is kiskorú gyermekek környezetében jelent meg a vallási jelkép, akiktől koruknál fogva nem várható el a kereszt eltérő jelentéstartalmainak elhatárolása. A Dahlab ügyben az EJEB azt is megállapította, hogy a tanár személye jelenti a diákok számára az iskolát, mely iskola semleges oktatásra kötelezett. Ezzel szemben Olaszországban nincs köztes szereplő, ott közvetlenül az iskola jeleníti meg a vallási jelképet, mégsem mondhatjuk, hogy az állam és a közoktatás a kereszténységgel és annak tanaival azonosul. A végső döntés érvelése alapján a kereszt jelenléte nem sérti az oktatási rendszer semlegességéhez fűződő közérdeket, a más vallású (nem keresztény) szülők és gyermekeik vallásszabadsága nem sérül aránytalan

⁸⁹ Analóg példa lehet, ha a semlegesség elve alapján elméletileg feloldanánk az önkényuralmi jelképek viselésének büntető-törvénykönyvi szankcióját. Az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatban sem egyértelmű, hogy viselőjük az adott ideológia mely elemeivel ért egyet. Lásd: Kiss, i. m. 368. o.

⁹⁰ Itt érdemes emlékeztetni az EJEB előtt folyamatban lévő Eweida és Chaplin kontra Egyesült Királyság ügyre, melyben szintén közalkalmazott jelképviselésének tilalmát sérelmezték. Mivel a kérelmező keresztény hitének jeleként keresztet viselt nyakában munkája során, az ügyben hozott döntés választ adhat arra a kérdésre, hogy a muzulmán öltözékkel szemben az EJEB elnézőbb-e a keresztény kultúrkörhöz tartozó jelképek esetén.

mértékben. A cél mindkét ügyben a vallási harmónia megtartása volt. A hasonlóság a két megoldás között, hogy a svájci és az olasz esetben is a számszerű kisebbségben lévők vallásszabadsága esett korlátozás alá.

Általános jelleggel megállapítható tehát, hogy a részes államok a lehető legteljesebb vallásszabadságot biztosítják az egyének számára. A vallásgyakorlás szabadságát azonban nem tekintik korlátozhatatlan részjogosítványnak, lehetnek legitim célok, melyekre hivatkozva megengedhető a korlátozás. Továbbá érvényesítik a semlegesség és tolerancia alkotmányos követelményeit a vallásszabadság gyakorlásának szabályozása terén. Ugyanakkor a semleges igazolással meghozott törvények következményeiket tekintve nem lesznek minden esetben maradéktalanul semlegesek. Bizonyos tagállami körülmények miatt egyes vallások és jelképek erősebb korlátozás alá esnek. A bemutatott négy esetből megállapítható, hogy a jelenleg kisebbségben lévő vallásokhoz, elsősorban a muzulmán valláshoz tartozó jelképviselési gyakorlat okozza a konfliktusok többségét. Ha a tagállamok folytatják az ilyen irányú jogalkotási gyakorlatot és az EJEB is elfogadhatónak találja őket, akkor kijelenthető, hogy nem segítik a kisebbségi vallások elfogadását. Éppen ezért a további szabályok megalkotása a részes államokat jelentős kihívás elé állítja. Az EJEB tekintetében is feladatként jelentkezik egy egységes döntési irányvonal kialakítása a jelképek viselésével és korlátozásuk lehetséges indokaival kapcsolatban.

Mellékletek⁹¹

---

⁹¹ Forrás: http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/beliefs/niqab_1.shtml.

Felhasznált irodalom

Könyvek

De inisprudentia et iure publico
JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
VII. évfolyam, 2013/2. szám

- Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2009.
- Drinóczi Tímea (szerk.): *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006.
- Grád András – Weller Mónika: *A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve*. HVG-ORAC, Budapest, 2011.
- Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Osiris, Budapest, 2003.
- Kis János: *Az állam semlegessége*. Atlantisz, Budapest, 1997.
- Schanda Balázs: *Magyar állami egyházjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2003.

Tanulmányok

- Abraham, Samuel – Malik, Kenan – Sebej, Fero: *A multikulturalizmus korlátai*. Lettre, 2011. nyár. 42-45. o.
- Blutman László: *A vallásszabadság az Egyesült Államok alkotmányjogában: mi a vallás?* Jogtudományi Közlöny, 1992. 2. sz. 72-78. o.
- Egedy Gergely: *A multikulturalizmus dilemmái: Nagy Britannia példája*. Polgári Szemle, 2006. 6. sz.
http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=111&paging=1,
megtekintve: 2012. 10. 10.
- Engelhardt, Hans: *Vallásszabadság – Egyház az államban és a társadalomban*. Jogtudományi Közlöny, 1990. 7-8. sz. 310-316. o.
- Feischmidt Margit: *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa*. In: Uő (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris, Budapest, 1997, 7-28. o.
- Fish, Stanley: *Butik-multikulturalizmus, avagy miért képtelenek a liberálisok a gyűlölet beszédéről gondolkodni*. Lettre, 1998. tél. <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00015/fish.htm>,
megtekintve: 2012. 10. 02.
- Györfi Tamás: *Az állam semlegességének elve az alkotmányjogban*. Jogelméleti Szemle, 2003. 3. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/gyorfi15.html>, megtekintve: 2012. 10. 20.
- Halmai Gábor: *Semlegesség, tolerancia és multikulturalizmus*. Beszélő, 2007. 7-8. sz. 145-146. o.
- Huntington, P. S.: *Civilizációk háborúja?* Külpolitika, 1995. 3-4. sz. 183-204. o.
- Kiss Gabriella: *A multikulturalizmus vallási dimenziója*. Valóság, 1999. 12. sz. 38-45. o.
- Kondorosi Ferenc: *Vallásszabadság kultúrák keresztútján*. JURA, 2011. 1. sz. 68-76. o.

Kovács Kriszta: *A tudatlanság fátyla?* Szuverén, 2010. október 21. <http://szuveren.hu/jog/a-tudatlansag-fatyla>, megtekintve: 2012. 09. 15.

Lugosi Győző: *Vallásszabadság és közhatalom Európában.* Valóság, 2001. 3. sz. 19-30. o.

Macklem, Patrick: *A külső határok védelme.* Fundamentum, 2010. 4. sz. 27-42. o.

Mihály Ildikó: *Kendő, kereszt, kipa – avagy vallási jelképek az iskolákban.* Új Pedagógiai Szemle, 2004. február. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00079/2004-02-vt-Mihaly-Kendo.html>, megtekintve: 2012. 10. 28.

Paczolay Péter: *A lelkiismereti és vallásszabadság.* Acta humana, 1995, 18-19. sz. 141-153. o.

Paczolay Péter: *Az állam semlegessége.* In: Takács Péter (szerk.): Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997, 295-309. o.

Pogonyi Szabolcs: *Leleplezett multikulturalizmus?* Café Babel, 2010. 62. sz. 87-92. o.

Pogonyi Szabolcs: *Multikulturalizmus, emberi jogok, integráció.* Fundamentum, 2011. 1. sz. 5-14. o.

Raz, Joseph: *Multikulturalizmus – liberális szempontból.* In: Feischmidt Margit (szerk.): Multikulturalizmus. Osiris, Budapest, 1997, 173-189. o.

Sajó András: *A semlegesség doktrínái és az állam.* Beszélő, 2003. 10. sz., <http://beszelo.c3.hu/03/10/05sajo.htm>, megtekintve: 2012. 10. 23.

Schanda Balázs – Csiziné Schlosser Annamária: *Újabb fejlemények az Európai Emberi Jogi Bíróság vallásszabadsággal kapcsolatos gyakorlatában.* Iustum Aequum Salutare, 2009. 2. sz. 67-81. o.

Schanda Balázs: *Fejkendőviselet az iskolában.* Fundamentum, 2004. 2. sz. 115-121. o.

Schanda Balázs: *Az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának hatása a vallásszabadság érvényesülésére.* Acta Humana, 2000. 41-42. sz. 75-94. o.

Schanda Balázs: *Vallási jelképek az állami iskolákban – jegyzetek a Lautsi kontra Olaszország ítélet nyomán.* Acta Humana, 2009. 3. sz. 27-32. o.

Schanda Balázs: *Vallásszabadság az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatában.* Vallástudományi Szemle, 2011. 2. sz. 16-28. o.

Sólyom László: *Az állam és az egyház elválasztása az Alkotmánybíróság alapjogi koncepciójában.* In: Forrai Tamás (szerk.): Az állam és egyház elválasztása. Faludi Ferenc Akadémia – Távolatok, Budapest, 1995, 103-111. o.

Szajbély Katalin: *A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban.* Jogelméleti Szemle, 2004. 4. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/szajbely20.html>, megtekintve: 2012. 10. 24.

Szajbély Katalin: *A faji diszkrimináció elleni fellépés az Európai Unióban, a standardok átültetése Franciaországban, Nagy-Britanniában és Magyarországon.* Doktori értekezés,

De inisprudentia et iure publico

26

Szeged, 2009. <http://www.juris.u-szeged.hu/karunkrol/dr-szajbely-katalin/szajbely-katalin>, megtekintve: 2012. 10. 25.

Szathmáry Béla: *Az állam és az egyházak szétválasztásának lehetőségei Magyarországon*, Zempléni Múzsza, 2007. 2. sz. http://www.zemplenimuzsa.hu/07_2/szatmary.htm, megtekintve: 2012. 10. 12.

Szente Zoltán: *Semleges-e a semlegesség elve?* Buksz, 1998. 2. sz. 132-139. o.

Szent-Iványi Ilona: *Vallásszabadság: egyetemes jogok, nemzetközi normák*. Beszélő, 2002. 7-8. sz. 146-149. o.

Troper, Michel: *A muzulmán fátyolviselés és az oktatás semlegességének problémája Franciaországban*. Fundamentum, 1997. 2. sz. 22-29. o.

Varsányi Benedek: *Az erősebb „nem” jogán?: az állam semlegessége, lelkiismereti és vallásszabadság a Lautsi-ügy tükrében*. Fundamentum, 2010. 4. sz. 86-94. o.

Internetes források

Az EJEB vallásszabadsággal kapcsolatos ítélkezési gyakorlatának áttekintése, http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/612852C1-7B36-4E1D-8FBF-EA24B3BB36AF/0/RAPPORT_RECHERCHE_Libert%C3%A9_religion_FR.pdf, megtekintve: 2012. 10. 20.

Az EJEB vallási öltözettel kapcsolatos ügyei, <http://strasbourgconsortium.org/portal.case.php?pageId=10#topicId=3>, megtekintve: 2012. 10. 20.

Az EJEB vallási jelképekkel kapcsolatos ügyei, <http://strasbourgconsortium.org/portal.case.php?pageId=10#topicId=10>, megtekintve: 2012. 10. 20.

Az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének jelentése a rasszizmusról és az idegengyűlöletről az EU tagállamaiban, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/ar08p2-summary_hu.pdf, megtekintve: 2012. 10. 22.

Galambos Gábor: Vallásszabadság az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában, <http://www.ajk.elte.hu/file/GalambosGabor-Vallasszabadsag.pdf>, megtekintve: 2012. 10. 28.

Halmai Gábor: Lautsi Olaszország elleni ügye, http://halmaigabor.hu/dok/54_Lautsi_Krucifix.doc, megtekintve: 2012. 10. 20.

Képek forrása: http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/beliefs/niqab_1.shtml, megtekintve, letöltve: 2012. 09. 21.